

Абдулла АВЛОНИЙ

МУХТАСАР ТАРИХИ АНБИЁ ВА ТАРИХИ ИСЛОМ

Нашрга тайёрловчи, изоҳлар ва сўнг сўз муаллифи:
филология фанлари номзоди: Раҳматулла Баракаев

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент - 2008

Мазкур китоб ўзбек маърифатпарвар адиби, «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асари муаллифи Абдулла Авлонийнинг Ислом дини ва пайғамбарлар тарихи, хусусан, Муҳаммад алайҳиссалом тарихлари, сийратлари, одоб-ахлоқлари ҳақидаги рисоласидир.

Асар Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик қўлёзмалар институтида сақланаётган тошбосма нусха асосида табдил қилинди ва нашрга тайёрланди. Унинг асл тили сақланиб қолинди ва тушунилиши мураккаб сўзлар луғати илова қилинди.

"Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот" деган Абдулла Авлонийнинг ушбу асари ҳам ёшлар тарбияси учун муҳим аҳамият касб этади.

Сўз боши муаллифи:
Филология фанлари доктори, профессор
Ҳамидулла Болтабоев

Масъул муҳаррир:
Филология фанлари номзоди
Абдумурод Тилавов

Тақризчилар:
Тарих фанлари доктори
Убайдулла Уватов
Филология фанлари номзоди
Сайфиддин Рафъиддинов

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишари бўйича қўмитанинг 1363 рақамли тавсиясига биноан чоп этилди.

МУХТАСАР ТАРИХИ АНБИЁ ВА ТАРИХИ ИСЛОМ

Одам алайҳиссаломдин Муҳаммад алайҳиссаломғача ароларинда ўтган пайғамбарларнинг қиссалари ва зуҳури ислом.

Усули жадидага мувофиқ равишда мактаби ибтидоияларимизнинг учинчи ва тўртинчи синф шогирдлари учун тартиб берилуб, Туркистон шеvasинда энг мўътабар асарлара иктифо қилинуб, қисқача Ҳазрати Одам алайҳиссаломдин хилофати рошидин замониғача дарж қилинуб, майдони интишора қўйилди.

(Ҳақ таъби маҳфуздир)

Иккинчи таъби

Ношири:

"Мактаб" китобхонаси.

Рабби ус-сони ҳ. 1331, м. 1913. Савр.

МУХТАСАР ИСЛОМ ТАРИХЛАРИ ВА АБДУЛЛА АВЛОНИЙ АСАРИ

Ҳар бир мўмин ўзининг етти пуштини билиши лозим саналгани каби ҳар бир мусулмон фарзанди муқаддас тарих ҳисобланган Ислом тарихидан хабардор бўлиши керак. Ана шу матлаб шўролар даврига қадар юртимиздаги ҳар бир мактаб ва мадраса учун дастури амал саналган. Шунинг учун ҳам мадраса таҳсилининг дастлабки йиллариданоқ Пайғамбарлик тарихи, Ибодати исломия, Ақойид каби фанларнинг ўқитилиши жорий қилинди. Эски мактаб ва мумтоз мадрасалардаги ушбу таълим тизими жаҳид (янги) мактабларида ҳам давом эттирилди. Натижада ибтидоий мактабларнинг учинчи ва тўртинчи синфларида "Мухтасар ислом тарихи" алоҳида фан сифатида ўқитила бошлади.

Миллатнинг маърифати учун курашган жаҳидчи зиёлилар ўз фаолиятини янги ўқитиш тизимига асосланган "усули жадида" мактаблари очишдан бошлаган бўлсалар-да, бу тизим дастлабки йиллари бутун мамлакат бўйлаб кенг тарқалмаган, давлат таълим тизими сифатида шаклланмаган эди. Шунинг учун ҳам Бухоро жаҳидчилари ўз мактаблари учун ўзбек ва форс тилларида, Туркистон ва бошқа ўлкалардаги жаҳид мактаблари учун ҳам турли олимлар ҳамда ўқитувчилар томонидан маҳаллий тилларда шу йўсинда дарслик ва қўлланмалар тузилгани манбалардан маълум. Шундай экан, "усули жадида" мактаблари кенг қулоч отган 1910 йилларда бир номда бир неча қўлланмалар яратилгани каби бир неча "мухтасар ислом тарихлари" чоп қилинди. Самарқандда Маҳмудхўжа Бехбудийнинг "Мухтасар ислом тарихи" рисоласи (1913) ўзбек тилида ва Абдурауф Фитратнинг "Мухтасари таърихи ислом" асари (1915) форс тилида чоп қилинган эди. Шу каби Мунавварқори Абдурашидхон ва Шокир Сулаймоннинг ҳам қисқа ислом тарих яратганликлари хабар қилинади. Айти йиллари Тошкентда маърифатпарвар Абдулла Авлоний томонидан юқоридаги номда рисола эълон қилинди. Унинг мундарижаси Авлонийга қадар бу мавзуда битилган асарлардан жиддий фарқ қилмаса-да, ўқитиш усули жиҳатидан нисбатан тўлиқ маълумот беришга мўлжалланган эди.

Асар ҳажман ҳам Бехбудий ва Фитрат рисоаларидан бир оз мўлроқ бўлиб, бу билан ҳар бир исломий ҳодисага имкон қадар тафсил бериб, ёш ўқувчилар томонидан осон қабул этилиши режалаштирилган эди.

Фитрат рисоласи ўзбек тилида икки марта қайта чоп этилиб (1992, 2004), изоҳлари билан нашр этилди. Ушбу манба гарчи тўлиқ бўлмаса ҳам ёш ўқувчиларга муқаддас тарихнинг энг

ёрқин саҳифаларини очик кўрсатиб беради. Унда Саодат асри, хулафои рошидин (асл халифалар) ва умавийлар ҳамда аббосийлар даврининг асосий воқеалари зикр этилган. Асар сўзбошисида ёзилганидек, бу рисола **"воқеаларнинг аниқ, жонли ифодаси, миллатсеварлик руҳи тасвир қатига сингдирилгани ва холис ёзилгани билан фарқланади (диний истилоҳларни қўллашда дабдабали усул ва сунъий илтифот сезилмайди)"**¹. Асар тарих тақсимидан бошланган бўлиб, умумий ва хусусий тарихни таснифлаш билан бошланади: "Ислом тарихи ҳам хусусий тарих жумласига киради. Бинобарин, Ислом тарихи Ҳазрати Пайғамбар (с.а.в.) дунёга келишларидан ва ислом динининг дунёга тарқалишидан баҳс қилиб, Ислом оламнинг тараққиётини тушунтириб беради. Ислом тарихини билиш барча мусулмонлар учун фарздир".

Ана шу нуқтаи назардан қараганда Фитрат асарида тарихийликка алоҳида эътибор қаратилган бўлса, Авлоний рисоласида масаланинг педагогик жиҳатига, яъни ўқувчига осонроқ етказиш учун ҳаракат қилинганини сезиш мумкин. Авлоний домла тарихий воқеаларнинг ўзини тасвирлаш билан чекланмай, ундан чиқариладиган сабоқ-хулосани пухталайди. Бу муқаддас тарихнинг ҳар бир воқеаси китобхон қалбида муҳрланишини истайди. Табиийки, муқаддас ислом тарихининг асосий қисми Пайғамбарлик тарихидан иборат. Бу йўсинда яратилган Рабғузийнинг "Қисаси анбиё", Алишер Навоийнинг "Тарихи анбиё ва ҳукамо" асарлари китобхонлар ёдида бўлса керак. Рабғузий қиссаларида воқеанинг батафсил баёни талқинлардан келиб чиқиб, халқона усулда тушунтириб беришга қаратилган бўлса, Ҳазрат Навоий асари хос китобхонлар учун мўлжалланган бўлиб, унда Пайғамбарлик тарихининг асосий сифатларигина баён қилинади. "Қисаси анбиё"даги 72 қиссанинг сўнгида Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) тарихлари баён этилган бўлса, Ҳазрат Навоий асари Пайғамбарлик тарихида Саодат асрини бошлаб берган Муҳаммад Пайғамбар (с.а.в.) даврига келганда хотималанади. Афтидан, Алишер Навоий ҳазратлари Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарихи хусусида алоҳида асар битмакни режалаштирган бўлсалар керак. Олтин Ўрданинг пойтахти Саройда яшаб ижод этган адиб Маҳмуд бинни Алининг "Наҳжу-л-фародис" ("Жаннатнинг очик йўллари") асарида эса фақатгина Муҳаммад Пайғамбар (с.а.в.) тарихини баён қилишлик раво кўринади. Адабиётимиз тарихида бу каби қиссаси анбиёлар, каъбул ахборлар кўплаб яратилган, бироқ жадид адабиёти намояндалари томонидан яратилган мухтасар ислом тарихларининг ҳам педагогика ва илоҳиёт тарихида алоҳида ўрни бор. Улар янги мактабларнинг илм толиблари учун фарзи айн бўлган ислом тарихидан сабоқ бериш орқали, аввало, маърифатпарварлик ғояларини тарғиб қилишда собит турдилар. Сўнгра эса ушбу муқаддас тарихнинг асосий қисмини ўқувчиларга қуйи синфлардаёқ ўқитиришга ҳаракат қилганларки, буларнинг саъй-ҳаракатлари барча жамиятлар учун сабоқ бўлғусидир. Чунки боланинг илк ёшлигиданоқ иймонли-эътиқодли бўлиб ўсгани униб ўсаётган жамиятнинг ютуғидир. Агар жамият комиллик сари интилиш тараддудида бўлса эътиборни кўпроқ ёш авлодга қаратади ва унинг такомилли ёшларнинг ўсиб-улғайиши билан баробар кечади.

Китобхонлар ҳукмига ҳавола этилаётган ушбу Абдулла Авлоний асарининг ажойиб хусусиятлари ҳақида кенг тўхталишга ҳожат сезилмайди. Чунки зукко китобхон асардан мурод ёшларнинг иймон-эътиқоди покиза бўлишлиги учун бу муқаддас йўлда сарф этилган кучни, руҳий қувватни тушунишлари лозимлигини асарнинг илк саҳифаларидаёқ сезиб улгуради ва ўзини бу муқаддас тарих мутолаасига чоғлайди. Бу йўлда ўқувчиларга рағбат ва иноят кўрсатиш мақсадида китобга мухтасаргина луғат ҳамда уни табдил қилиб, бугунги ўқувчиларга етказиш тараддудида бўлган ҳурматли олимимиз Раҳматуллоҳ Баракот ўғлининг сўнг сўзи ҳам илова қилинади. Ушбу орқали китобхонлар нафақат Авлоний домланинг биргина бугун мутолааси кўрилаётган "Мухтасар ислом тарихи" асари, балки унинг бошқа адабий-маърифий китобларини ҳам эсга олади. Авлоний ҳазратлари айтган маърифат инсониятнинг "ҳаёт-мамот масаласи" эканини ҳам тушунгандай бўлади.

¹ Фитрат. Мухтасар ислом тарихи. - Т: Янги аср авлоди, 2004. - Б.3-4.

Айни рисоланинг яна кўп мамнун жиҳатларидан гапириш мумкин. Бироқ одил ҳукмраво бўлган китобхонларимизнинг зеҳну сажиясига ишонган ҳолда ушбу рисола ҳақида холис мулоҳаза айтишни уларнинг ўзларига қолдирамыз. Дину иймон йўлидаги дастлабки қадамларингиз қутлуғ бўлсин, деган дуо билан "Мухтасар ислом тарихи"нинг мутолаасига киришамиз.

Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори, профессор

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим!

Ояти Карима: Наҳну нақуссу алайка аҳсанал қасаси бимо авҳайно илайка ҳазал Қуръана ва ин кунта мин қаблиҳи ламинал ғофилин (Қуръони карим. "Юсуф" сураси, 3-оят.).

Маъноси: Ё, Муҳаммад! Биз Қуръонни сенга ваҳий қилуб, қиссаларнинг гўзалини ҳикоят қиламиз, агарчи биз қисса қилмасдин илгари бу гўзал қиссалардин хабарсиз бўлсанг ҳам.

1. ҲАЗРАТИ ОДАМ АЛАЙҲИССАЛОМ

Жаноби Ҳақ оламни бор қилуб, Отамиз Одам алайҳиссаломни лойдин яратуб, жон берди. Фаришталарни Ҳазрати Одамга сажда қилурға буюрди. Фаришталар сажда қилуб, Иблис сажда қилмади. Шул сабабли Аллоҳу таоло даргоҳиндан қувлануб, малъун ўлуб, Одам болаларига душман бўлди. Сўнгра Жаноби Ҳақ Ҳазрати Одамнинг чаб қобирғалариндин Аномиз Ҳаввони яратуб, иккиларини жаннатга қўюб, "буғдойдин емангиз", - деди. Душман Шайтон бир ҳийла ила жаннатга кируб, васваса қилуб: "агар буғдойдин есангиз, доим жаннатда қолурсиз", - деб алдаб, иккиларин ҳам едурди. Шул сабабли Жаноби Ҳақ аларни жаннатдин ерга тушурди. Ҳазрати Одам Ҳиндистонга яқин Сарандиб отасига (юртига) Ҳазрати Ҳавво Маккаи мукаррама ёниндаги Жадда тоғига тушдилар.

Ҳазрати Одам жаннатдин чиққанларига кўб вақт йиғлаб, қилган гуноҳларига тавба қилдилар. Ҳақ таоло тавбаларини қабул қилуб, "Маккага бор!" - деб амр қилди. Маккага боруб, Ҳазрати Ҳавво ила топишуб, бирга яшадилар. Аномиз Момо Ҳавво ҳар туғушда бир қиз, бир ўғул туғуб, фақат Шис алайҳиссаломни ёлғуз туғдилар.

2. ҚОБИЛ ИЛА ҲОБИЛ

Одам алайҳиссаломнинг Қобил ва Ҳобил исмли икки ўғиллари бор эди. Қобил ўзи бирла туғушган Иқлима исмли сингисини олмоқчи бўлди. Одам алайҳиссалом ўз шариятлари узра Ҳобилга бермоқчи бўлганларида Қобил рози бўлмади. Одам алайҳиссалом: "Бўлмаса, иккинги ҳам Аллоҳу таолога қурбон сўйингиз, қайсингизни қурбонингиз қабул бўлса, Иқлимани ул олур", - дедилар. Қурбон сўйдилар. Ҳобилники қабул бўлди. Қобил ҳасад қилуб, Ҳобилни тош бирла уруб ўлдуруб, ерга кўмди.

Жаноби Ҳақ Одам алайҳиссаломни ўз болаларига пайғамбар қилуб, ўн саҳифа китоб юборди. Минг йил яшаб, Жумъа куни вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Сарандиб-дадур. Бир ривоятда Маккада Абу Қубайс тоғиндаги ғорда дейилур. Ҳазрати Ҳавво Ҳазрати Одамдин бир йил сўнгра вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Жидда тоғиндадур.

3. ҲАЗРАТИ ШИС АЛАЙҲИССАЛОМ

Одам алайҳиссалом вафотларидин аввал Шис алайҳиссаломни яхши кўруб, барча болаларига подшоҳ қилуб қўймиш эдилар. Вафотлариндин сўнг Жаноби Ҳақ Шис алайҳиссаломга пайғамбарлик беруб, эллик саҳифа китоб юборди.

Шис алайҳиссалом Каъбаи муаззамани тош ва лойдин бино қилдилар. Аллоҳга осий бўлган Қобилнинг авлоди бирла урушдилар. Одам болалариндин энг аввал қилич билан урушган Ҳазрати Шисдурлар.

Болалари ниҳоятда кўпайгандин сўнг, тўққуз юз ўн икки ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Маккаи мукаррама ёнинда Абу Қубайс тоғиндадур.

4. ИДРИС АЛАЙҲИССАЛОМ

Ҳазрати Одам болалари аросинда тўғри йўлдин чиқуб, бутларга чўқунмак каби ямон ишлар кўпайди. Ҳақ таоло аларни тўғри йўлга солмак учун Идрис алайҳиссаломга пайғамбарлик беруб, ўттуз саҳифа китоб юборди.

Ҳазрати Идрис қавмларини тўғри йўлга солуб, халқни уламога, подшоҳга, амирга, авомларга тақсим қилдилар. Ер юзинда аввал кийим тиккан, қалам бирла хат ёзган Идрис алайҳиссаломдурлар. Бундин аввал Одам болалари ҳайвон терисига қоплануб юрур эдилар.

Идрис алайҳиссаломга кўкларнинг асрори очилуб, Жаноби Ҳақ тирик ҳолларинда юқори маконга кўтарди. Ул вақт уч юз олтмиш ёшда эдилар.

5. НУҲ АЛАЙҲИССАЛОМ

Идрис алайҳиссаломдин сўнг Одам болалари аросинда тўғри йўлдин чиқуб, бутларга чўқунмак каби ямон ишлар кўпайди. Жаноби Ҳақ аларга тўғри йўлни кўрсатмак учун Нуҳ алайҳиссаломни пайғамбар қилуб юборди.

Ҳазрати Нуҳ қавмларини имонга чақирдилар. Фақат уч ўғуллари ила саксон киши имон келтурди. Бошқаларига насиҳат қилсалар, изо ва жафо қилдилар. Аларни имонлариндин умид узуб, жафоларига сабр қилолмай, дуоибад қилдилар. Дуолари қабул бўлуб, Аллоҳ тарафиндин "Кема яса!" - деб ваҳий келди.

Нуҳ алайҳиссалом кемани бир холи ерда тайёр қилганлариндин сўнг тўфон аломатлари пайдо бўлди. Ҳазрати Нуҳ мўъминларни олуб ҳам ҳар хил ҳайвонлардин бир жуфтдин солуб, кемага тушдилар. Ём исмли ўғиллари "ман тоғга чиқуб қутулурман", - деб турган замонда бир тўлқин келуб ҳалок қилди! Бутун ер юзи сув бирла тўлди. Сув баланд

тоғлардин ҳам ошуб, ер юзиндаги барча инсонлар ва ҳайвонлар ҳалок бўлдилар.

Тўфон олти ой давом этуб, сўнгра сувлар камайди. Нуҳ алайҳиссаломни кемалари Эронистонда Қорабоғ деган ерда Жуди исмли тоғда тўхтади. Кемада уч ўғиллариндин бошқа инсонлар ҳалок бўлдилар. Ҳозирги инсонлар Ҳазрати Нуҳнинг бу уч ўғиллариндин тарқалди. Ҳом исмли ўғиллариндин ҳабаш ва занжилар, Сом исмли ўғиллариндин араб, форс ва рум қавмлари, Ёфас исмли ўғиллариндин турк, тотор, мўғул халқлари тарқалди. Шунинг учун Нуҳ алайҳиссаломни "Иккинчи Одам" дейилур. Нуҳ алайҳиссалом минг йилча умр кўруб, тўфоннинг уч юз эллигинчи йилида вафот бўлдилар.

6. ҲАЗРАТИ ҲУД АЛАЙҲИССАЛОМ

Тўфондин сўнгра Яман вилоятида Ҳазрамавт атрофинда Аҳқоф деган ерда Од қавми пайдо бўлди. Шаҳарларини обод қилуб, ниҳоятда маҳкам иморатлар солдилар. Бу қавм ҳам тўғри йўлдин чиқуб, бутларга ибодат қилдилар.

Жаноби Ҳақ бу қавмга Ҳуд алайҳиссаломни пайғамбар қилуб юборди. Ҳуд алайҳиссалом қавмларни имонга даъват қилдилар. Мўъжизалар кўрсатдилар. Оз киши имон келтуруб, бошқалари ширк ва залолатда қолдилар. Жаноби Ҳақ буларнинг бошига очлик балосини юборди. Уч йил қаҳатчилик бўлуб, шаҳар ва боғларнинг суви тўхтади. Хотунлари етти йил бола туғмади. Барча ҳайвонлари ўлуб битди. Буларни кўруб ҳам имон келтурмадилар. Жаноби Ҳақ ул қавмни сарсар исмли шамол бирла ҳалок қилди.

Ҳазрати Ҳуд мўъминлар ила Маккаи мукаррамага боруб, умрларини тоату ибодатда кечурдилар. Қабри шарифлари Маккаи мукаррама шаҳриндадур.

7. ҲАЗРАТИ СОЛИҲ АЛАЙҲИССАЛОМ

Од қавминдин сўнг Шом ила Ҳижоз орасинда Ҳажар деган ерда Самуд қавми пайдо бўлди. Булар ҳам Од қавми каби тоғларни, тошларни тилуб, мустаҳкам уйлар солдилар. Лекин бу қавм ҳам тўғри йўлдин чиқиб, бутларга ибодат қилдилар.

Жаноби Ҳақ буларга Солиҳ алайҳиссаломни пайғамбар қилуб юборди. Солиҳ алайҳиссалом ҳақ динга чақирдилар. Оз киши имон келтуруб, бошқалари кофирликда қолдилар.

Бир кун мушриклар "пайғамбар бўлсангиз шул тош ичиндин болалик тева (туя) чиқаринг", - деб бир катта тошни кўрсатдилар. Солиҳ алайҳиссалом дуо қилдилар. Аллоҳнинг амри ила ул тош ёрилуб, ичиндин болалик тева чиқди. Кофирлар ул теванинг аносини сўйдилар. Боласи яна шул тош ичига кируб кетди. Бу мўъжизани кўруб ҳам мушрикларнинг озлари имон келтурдилар. Сўнгра Жаноби Ҳақ ул қавмни кўкдин бир овоз юборуб ҳалок қилди. Солиҳ алайҳиссалом мусулмонлар ила Маккаи мукаррамага боруб, умрларини тоату ибодат ила ўткардилар.

8. ҲАЗРАТИ ИБРОҲИМ АЛАЙҲИССАЛОМ

Ҳазрати Нухнинг болалари аввал Ироқ шаҳринда туруб, сўнгра Фрот наҳрига яқин Бобил шаҳрини бино қилдилар. Ичлариндин бир тоифа чиқуб, Дажла наҳри лабинда Мавсил шаҳрига яқин Нинво шаҳрини бино қилдилар. Бу қавм Нинвони пойтахт қилуб, кўб шаҳарларни олдилар. Булардин сўнг Калдони деган бир қавм пайдо бўлуб, ниҳоятда тез қувват тобдилар. Лекин тўғри йўлдин чиқуб, юлдузларга ибодат қилдилар.

Жаноби Ҳақ аларни тўғри йўлга солмак учун Иброҳим алайҳиссаломга пайғамбарлик беруб, ўттуз саҳифа китоб юборди. Ҳазрати Иброҳим қавмларни ва Бобил ҳокимини имонга даъват қилдилар. Намруд Иброҳим алайҳиссаломга ишонмасдин, бир улуғ ўт ёқдуруб, Иброҳим алайҳиссаломни ўтга ташлади. Аллоҳу таоло пайғамбарини куйишдин сақлаб, ўтни бир яхши гулзор қилди. Бу мўъжизани кўруб, баъзилари имон келтурдилар.

Иброҳим алайҳиссалом уй ичларини олуб Ҳаррон тарафига, андин Шомга, андин Маккага боруб, ўғуллари Исмоил алайҳиссалом ила Каъбаи муаззамани бино қилдилар. Хатна қилмак, тирног олмак, мўйлаб олмак, мисвок қилмак, мусофирларни иззат қилмак Ҳазрати Иброҳимнинг суннатлариндиндур. Қабри шарифлари Қуддуси шарифга яқин Халил ул-рахмон деган ердадур.

9. ҲАЗРАТИ ЛУТ АЛАЙҲИССАЛОМ

Лут алайҳиссалом Ҳазрати Иброҳимни қариндошларидурлар. Иброҳим алайҳиссалом ила бирга Мисрга, андин Шомга бордилар. Фаластинга келганларида Жаноби Ҳақ Садум халқига пайғамбар қилди.

Садум халқи бу замонғача Одам болалари қилмаган фисқ-фужурларни қилур эдилар. Лут алайҳиссалом аларни тўғри йўл ила ҳақ динга чақирдилар. Ёмон ишларни ташла-турға ҳаракат қилдилар. Қавмлари насиҳатларига кулоқ сол-май, қабоҳат ва ёмон ишларни қила бердилар. Ҳазрати Лут Аллоҳга муножот қилуб "Ё, Раб! Мени бу золимлардин қутқар!" дедилар. Жаноби Ҳақ ул қавмни бошларига тошлар ёғдуруб, зилзила бирла шаҳарларини остин-устун қилуб, ҳалок қилди.

Лут алайҳиссалом мўъминлар ила Маккага боруб, Иброҳим алайҳиссалом ёнларида ибодат ила умр кечурдилар.

10. ҲАЗРАТИ ИСМОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМ

Исмоил алайҳиссалом Иброҳим алайҳиссаломнинг ўғилларидурлар. Иброҳим алайҳиссаломни хотунлари Сора бола туғмас эди. Шояд боласи бўлса деб, Ҳожар исмли канизак Иброҳим алайҳиссаломга берилди. Ҳожардин Исмоил алай-ҳиссалом туғулдилар. Сора буларни кўролмади. "Бирга турарга сабрим қолмади" деб Иброҳим алайҳиссаломга арз қилди.

Иброҳим алайҳиссалом Ҳожар ила Исмоил алайҳис-саломни Маккага элтуб қўйдилар. Исмоил алайҳиссалом Маккада ўсдилар. Ул вақт Ямандин келган Жарҳам кабиласи Макка

атрофинда турур эдилар. Исмоил алайҳиссалом алар бирла қатнашуб, алардин уйландилар. Ўн икки болалари бўлди. Ҳазрати Исмоилнинг тиллари иброний бўлса ҳам, арабча сўзлашурга уста бўлдилар. Шул сабабли бу кишининг авлодларини "араби мустаъраба" дейилди. "Араби мустаъраба" аслда араб бўлмай, арабликни бошқадин орият олуб араб бўлувчи деган сўздир.

Жаноби Ҳақ Исмоил алайҳиссаломни Ямандаги Амолиқа халқига пайғамбар қилуб юборди. Атоларининг шариятлари узра қавмларини эллик йил имонга чақирдилар. Авлодлари кўпайди. Ҳар ерга борсалар зўр бўлдилар. Амолиқа халқини турган ериндин қувуб чиқардилар. Юз ўттуз тўрт ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Ҳажар деган ерда, анолари Ҳожар ёниндадур.

11. ҲАЗРАТИ ИСҲОҚ АЛАЙҲИССАЛОМ

Ҳожардин Исмоил алайҳиссалом туғулган замонда Сора ниҳоятда маъюс, хафа бўлмиш эди. Шул сабабли Жаноби Ҳақ қариған вақтларида Исҳоқ алайҳиссаломни берди. Исҳоқ алайҳиссалом яхшиликда, мулойимликда, кўринишда атоларига ўхшар эдилар.

Жаноби Ҳақ Шом ва Канъон халқларига пайғамбар қилуб юборди. Исҳоқ алайҳиссаломнинг Ияс ва Яъқуб исмли икки ўғуллари бўлди. Ияс Исмоил алайҳиссаломнинг қизларин олуб, авлодлари кўпауб, Рум вилоятига ёйдилар. Ҳозирги Рум халқи Ияс авлодиндандурлар.

Яъқуб алайҳиссалом атоларининг юрти Канъонда қолуб, лақаблари Исроил бўлди. Шунинг учун авлодларига "Бани Исроил" дейилди.

Исҳоқ алайҳиссалом юз йигирма ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Қуддуси шарифга яқин Халил ул-рахмон деган ерда, атолари Иброҳим алайҳиссалом ёнларидадур.

12. ҲАЗРАТИ ЯЪҚУБ ВА ЮСУФ АЛАЙҲИССАЛОМ

Ҳазрати Яъқубнинг ўн икки ўғуллари бор эди. Ҳаммасиндин Ҳазрати Юсуфни ортуқ суяр эдилар. Ҳазрати Юсуф бир кун туш кўруб, атоларина "Ўн бир юлдуз, офтоб ҳам ой манга сажда қилди", дедилар. Ҳазрати Яъқуб билдиларки, ўн бир юлдуз ўн бир оғаларига, офтоб пайғамбарликларига, ой давлатларига ишоратдур. "Юсуф, ўғлум. Бу тушингни оғаларингга айтма, душман бўлурлар, Жаноби Ҳақ санга пайғамбарлик ва зўр давлат берур", дедилар.

Оғалари тушни эшитдилар. Ҳазрати Юсуфга ҳасад қилуб, кўролмай, баъзилари ўлдурмоқ, баъзилари холи ерга ташламоқ бўлуб, охирда қирга ташларга қарор бердилар. Атолариндин "Юсуфни овга олиб борурмиз", деб сўраб, қирга олиб боруб бир қудуқга ташладилар, йўлда бир бўрини бўғузлаб, қонига Ҳаз-рати Юсуфни кўйлақларини булғаб, атоларига ёлғондин "Юсуфни молларимиз олдиға қўуб, овга кетсак, бўри еб кетибдур", деб йиғлашиб келдилар. Ҳазрати Яъқуб сабр қилдилар.

Сўнгра оғалариндин бирлари Ҳазрати Юсуфга таом олиб борсалар, Ҳазрати Юсуфни карвонлар қудуқдин чиқарибдур. Бу ҳолни бошқаларига хабар берди. Келишиб, Ҳазрати Юсуфни "бу бизни қочурган қулимиз", деб, карвонларга оз баҳога сотдилар.

Ҳазрати Юсуф карвонлар билан бирла Мисрга бордилар. Карвондин Мисрнинг молия вазири Азиз сотиб олди. Фарзанди йўқ, ўзига ўғил қилмоқ бўлуб, хотуни Зулайхога "бу болани икром қил", деб топшурди.

Зулайхо Юсуф алайҳиссаломга ошиқ бўлди. Бир кун бир уйга олиб кируб, эшикларни беркитуб, "Қани, тайёр бўлингиз", деди. Ҳазрати Юсуф "Сақлан! Аллоҳ золимларга нажот бермас", деб қочдилар. Зулайхо Ҳазрати Юсуфни бўҳтон ила зиндонга солдирди.

Зиндонда икки кул бор эди. Бири подшоҳнинг шарбат-чиси, бири нончиси эрди. Алар туш кўрдилар. Таъбирин Ҳазрати Юсуфдин сўрдилар. Ҳазрати Юсуф: "Бирингиз қутилурсиз, иккинчингиз осилурсиз", - дедилар. Айтганларидек бўлуб, бири қутилди, иккинчиси осилди.

Ҳазрати Юсуф зиндонда етти йил қолдилар. Бир вақт Миср подшоҳи туш кўрди, таъбирчилар таъбирдин ожиз (б)ўлдилар. Шул вақт шарбатчининг ёдиға Юсуф алайҳиссалом

тушди. Боруб подшоҳнинг тушини сўради. Ҳазрати Юсуф "Мисрда етти йил тўқлик, етти йил очлик бўлур", дедилар. Бу таъбирларин подшоҳга келуб айтди. Подшоҳ Ҳазрати Юсуфни олдируб келди. Бу сабаб ила Ҳазрати Юсуф зиндондин чиқуб, подшоҳ ила сўйлашдилар. Бу вақт Азиз ўлган эди. Подшоҳ ўрнига Ҳазрати Юсуфни вазир қилуб, Зулайхони никоҳлаб берди.

Ҳазрати Юсуфнинг таъбирлари тўғри келди. Тўқлик йилинда амборларни ғаллага тўлдурдилар. Очлик йилинда ҳар тарафдин галла олмак учун одамлар кела бошлади. Канъондин ҳам Ҳазрати Юсуфни ўн оғалари келдилар. Оғалари Юсуфни танимадилар. Ҳазрати Юсуф оғаларини танидилар. "Қайердин келдингиз, кимни ўғлисиз, неча қариндошсиз?" деб сўрадилар. Оғалари: "Канъондин келдук, Ҳазрати Яъқуб ўғулларимиз, ўн икки қариндош эдук, биримиз қирда ҳалок бўлди, биримиз атомиз ёнларида қолди", дедилар. Ҳазрати Юсуф ўзларини билдирмасдин, эъзоз-икром ила ғалла беруб, Бин Ямин учун ҳам ғалла бердилар. "Иккинчи келишингизда қариндошингизни келтурингизлар, бўлмаса, ғалла бермасман", деб жўнатдилар.

Иккинчи келишларинда Бин Яминни олиб келдилар. Юсуф алайҳиссалом Бин Яминни бир ҳийла ила олуб қолдилар. Оғалари бу ҳолни атоларига боруб айтдилар. Атолари сабр қилдилар. Ўғулларин яна Мисрга юбордилар. Ҳазрати Юсуф ўзларин бу маротабада тонитуб, кўйлақларин бериб юбордилар. Атолари жудолик оташи бирла кўр бўлган муборак кўзларига суртуб эдилар, очилди. Сўнгра Мисрга боруб, Ҳазрати Юсуф ила ўн етти йил умр кечуруб, вафот бўлдилар. Васиатлари уза Канъонга, атолари Исҳоқ алайҳиссаломнинг ёнларига кўмулдилар. Ҳазрати Юсуф атолариндин эллик тўрт йилдин сўнгра бир юз йигирма беш ёшларинда вафот ўлуб, Мисрда амонат қолдилар.

13. ҲАЗРАТИ АЙЮБ АЛАЙҲИССАЛОМ

Исҳоқ алайҳиссаломнинг Ияс исмли ўғулларининг уруғиндин Айюб алайҳиссалом туғулдилар. Жаноби Ҳақ Айюб алайҳиссаломга ниҳоятда кўб мол ва кўб фарзандлар берди. Имтиҳон синамоқ учун болаларин ўлдуруб, молларини ҳалок, ўйларини хароб қилди. Ўз жонларига ҳам ниҳоятда бир ямон касал берди. Баданлари эруб, куртлар пайдо бўлди. Танларида гўшт деган нарса қолмади. Бу балоларнинг барчасига сабру таҳаммул қилдилар. Охирда Жаноби Ҳақ шифо бериб, саломатландилар. Аллоҳу таоло мол ва фарзандларини аввалгидин зиёда қилуб берди. Чеккан машаққатларининг ажру мукофотини кўруб, тўқсон ёшларида вафот бўлдилар. Бу зоти шарифнинг Бишр исминда бир ўғуллари дунёга келуб, ўринларига пайғамбар бўлуб, бу зот ҳам тездин бу дунёдин охиратга кўчдилар.

14. ҲАЗРАТИ ШУАЙБ АЛАЙҲИССАЛОМ

Ҳазрати Лут алайҳиссалом авлодиндин Шуайб алайҳиссалом дунёга келдилар. Жаноби Ҳақ Мадян ва Айкат халқига пайғамбар қилиб юборди. Шуайб алайҳиссаломнинг тиллари ширин, сўзлари таъсирлик бўлса ҳам қавмларига асар қилмади. Имон кетурмадилар. Жаноби Ҳақ Айкат халқига иссиғлик юборди. Иссиғ уч кун турди, Ҳамма йилға ва булоқлар қайнади. Сўнгра бир булут пайдо бўлуб, ҳамма халқ иссиғдин қочуб, булут остига йиғилганларида устларидин бир ўт пайдо бўлуб, ҳалок қилди ва Мадян халқи ҳам бир овоз ила ҳалок бўлдилар. Шуайб алайҳиссалом мўъминлар ила Маккага боруб, қолган умрларин ибодатда кечурдилар. Икки юз йилдин ортуғроқ яшаб, вафот бўлдилар.

15. ҲАЗРАТИ МУСО АЛАЙҲИССАЛОМ

Яъқуб алайҳиссаломнинг лақаблари Исроил ўлуб, авлодларига Бани Исроил дейилур. Мусо

алайҳиссалом Бани Исроилдин² Имрон исмли кишининг ўғлидурлар.

Бани Исроил Ҳазрати Юсуф замонларинда Мисрга бордилар. Мисрнинг асл халқи қибтийлар ўлуб, санамларга ибодат қилур эдилар. Бани Исроилга душманлик қилуб, ҳақоратлар ила оғир, машаққат ишларни ишлатар эдилар. Боболарининг юрти Канъонга кетар бўлсалар, йўл бермай, асорат занжиринда тутар эдилар.

Бир кун ғайбдин хабар бергувчилар Миср подшоҳи (фиръавн)га "Бани Исроилдин бир ўғил туғулуб, сенинг давлатингни йўқ бўлишига сабаб бўлур", дедилар. Фиръавн Бани Исроилдин туғулган болаларни ўлдурмакка буюрди. Жаллодлар ахтаруб, ўғул болаларни ўлдира бошладилар. Шул вақт Мусо алайҳиссалом туғулдилар. Анолари кўрқуб, сандуққа солуб: "Аллоҳ ҳофиз", деб Нил дарёсига отдилар. Оқиб борганларида фиръавннинг хотуни Осиё тутуб олди. Кўрдик, чиройлик бир боладур. Яхши кўруб, ўзига бола қилуб олди. Эмизмак учун сут анолар келтурди. Ҳеч бирин эмчагин олмай, ўз оналарин кетурганида эмдилар. Анолари ўзларин билдурмай, фиръавннинг уйинда тарбия қилдилар.

Катта бўлуб, кўчада юрганларида кўрдиларки, қибтийлардин бири Бани Исроил бирла урушиб турубдур. Мусо алайҳиссалом қибтийнинг кўксина бир мушт урганларида жони чиқди. Шул туфайли фиръавндин кўрқуб, Мадян шаҳрига боруб, Шуайб алайҳиссаломнинг қизи Сафурани никоҳлаб олдилар.

Мадянда ўн йил туруб, сўнгра Мисрга уй ичлари ила жўнадилар. Йўлда Тур тоғига етганларида Аллоҳу таоло ила сўзлашдилар. Асо ва яди байзо каби мўъжизалар берди. Укалари Ҳорун алайҳиссалом ила икковларини пайғамбар қилди.

Жаноби Ҳақ икковларини Мисрда даъвойи худолик қилган фиръавнни қавмлари ила ҳақ динга чақурмакка буюрди; Мисрга боруб, фиръавнни имонга даъват қилганларида мўъ-жиза талаб қилди. Асоларини ташладилар. Зўр аждаҳо бўлуб, фиръавнни тахти ила ютарга ҳаракат қилди. Фиръавн "Ё, Мусо! Сабр қилингиз!" деди. Қўлга олдилар. Яна асо бўлди. Фиръавн бунга ҳам инонмай, сеҳрчиларни йиғуб, аждаҳолар қилдуруб, Ҳазрати Мусони йўлларига қўйди. Ҳазрати Мусо асони ташладилар. Яна зўр аждаҳо бўлуб, сеҳрчиларнинг аждаҳоларин ютуб, йўқ қилди. Бу мўъжизани кўруб, барча сеҳрчилар имон кетурдилар. Фиръавн имон кетурмасдин, сеҳрчилардин ғазаблануб: "Сиз Мусо ила бирлашдингиз, қўлу оёқларингизни кесуб, хурмо шохларига осарман", деди.

Сўнгра Мусо алайҳиссалом Шоб денгизининг лабига боруб, асони дёнгизга урдилар. Сув ёрилуб, йўл очилди. Бани Исроиллар ўтмакда эдилар, Фиръавн ҳам орқаларидин келуб, дарёга кирди. Бани Исроил чиққан замон йўллар бекилди, фиръавн аскарлари бирла ғарқ бўлди. Бу сабаб ила Мусо алайҳиссалом душманларига устун бўлдилар.

Канъоннинг катта шаҳарлари Ариҳо, Нобилис, Қуддус шаҳарлари бўлуб, Бани Исроилга Ариҳога кирмак учун Жабобира халқи бирла урушмоқ лозим бўлди. Бани Исроил "Жабобира ила жанг қилмаймиз", деб кетларига қайтдилар. Мусо алайҳиссалом дуоибад қилдилар. Бани Исроил қирқ йил Тия саҳросинда қолдилар.

Қавмларини Ҳорун алайҳиссаломга топшируб, ўзлари Тур тоғига боруб, Жаноби Ҳақ бирла сўзлашдилар. Ҳақ таоло Таврот исмли китоб юборди. Турда юрганларида Бани Исроилдин Сомирий деган бир бузук киши чиқуб, Бани Исроилни Ҳорун алайҳиссаломга бўйинсундурмасдин, бир бузоқ сувратига чўқундурди.

Мусо алайҳиссалом Таврот ила Турдин келуб кўрдиларки, Бани Исроил бузоқга чўқунурлар. Аччиғлари чиқуб, сувратни дарёга отдилар. Қавмларига Тавроти шарифни ўргатуб, эътиқодларини(нг) маҳкам қилганларидин сўнгра Ҳорун алайҳиссалом вафот бўлдилар. Мусо алайҳиссалом ҳам Бани Исроилни Юшаъ³ алайҳиссаломга топшуруб, юз йигирма ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Канъонга яқин Тия саҳросиндадур.

² Бани Исроил ўн икки қабила ўлуб, хар қабила Яъқуб алайҳиссаломнинг бир гўдарарина мансубдур. Бу ўн икки қабилага бирдин "Асботи Бани Исроил" дейилур.

³ Юшаъ алайҳиссаломдин сўнгра Ишмуил алайҳиссалом пайғамбар бўлдилар. Буларни "ҳуккоми Бани Исроил" дейилур.

16. ҲАЗРАТИ ЮШАЪ АЛАЙҲИССАЛОМ

Юшаъ алайҳиссалом Бани Исроилни чўлдин чиқоруб, Шариаъ йилғасининг лабига келтуруб, кўпрук ва кемасиз ҳолда мўъжиза ила сувдин олуб ўтдилар. Боболарининг ватани асли бўлган Канъонга келдилар. Ҳазрати Мусо Мисрдин чиққанларида Ҳазрати Юсуфнинг жасадларин бирга олуб Тия сахросига кетуруб, вафотларинда Юшаъ алайҳиссаломга топ-ширмиш эдилар. Ҳазрати Юшаъ Ариҳо шахрини олуб, Нобилисга боруб, Ҳазрати Юсуф жасадларини биродарлари тарафиндин сотилган ерга кўмдилар. Юшаъ алайҳиссалом Шоми шарифни ҳам олуб, йигирма саккиз йил Бани Исроилни идора қилуб, бир юз ўн ёшларинда вафот бўлдилар.

17. ҲАЗРАТИ ДОВУД АЛАЙҲИССАЛОМ

Бани Исроил Амолика тоифаси бирла урушмак бўлуб, Ишмуил алайҳиссаломдин ўзларига бир бош киши сўрадилар. Ишмуил алайҳиссалом Толутни таъйин қилдилар. Толут аскар бирла Фаластинга боруб, Амолика аскарлари бирла урушди. Толут аскариндин Довуд алайҳиссалом Амолика аскарининг бошлиғи Жолутни ўлдурдилар. Бу сабаб ила Довуд алайҳиссалом шуҳрат топуб, қадру эътиборлари ортмоқда эди. Толут ҳасад қилуб, ўлдурмак бўлганда қочиб қутулдилар.

Сўнгра бир урушда Толут вафот бўлди. Бани Исроил ўн бир қабила Толутнинг ўғлига, бир Яҳудо қабиласи Довуд алайҳиссаломга тобеъ бўлди.

Ишмуил алайҳиссаломдин сўнг Жаноби Ҳақ Довуд алайҳиссаломга пайғамбарлик беруб, Забур исмли китоб юборди. Бани Исроилнинг ҳаммасини ўзларига тобеъ қилуб, Қуддуси шарифни пойтахт қилуб, Ҳалаб, Уммон, Насбин каби кўб мамлакатларни идора қилдилар.

Ҳазрати Довуд ниҳоятда хушовоз эдилар. Забури шарифни ўқуганларида эшитган кишилар беҳуш бўлуб қолур эдилар. Муборак қўлларинда темур мум каби эрир эди. Байт ул-муқаддасни⁴ биносини бошлаб, тамом қилолмасдин, қирқ йил ҳукумат суруб, Ҳазрати Мусо вафотлариндин 530 йил сўнгра етмиш ёшларинда вафот бўлдилар.

18. ҲАЗРАТИ СУЛАЙМОН АЛАЙҲИССАЛОМ

Сулаймон алайҳиссалом атолари каби ҳукмрон ҳам пайғамбар бўлдилар. Атоларининг васиятлари узра Қуддуси шарифдаги Байт-ул-муқаддаснинг биносини етти йилда тамом қилдилар. Шарқ, ғарб тарафларидаги ҳукуматларни ўзларига тобеъ қилдилар. Ямандин Билқис исмли хотун подшоҳ ҳам келуб, тобеъ бўлди.

Жаноби Ҳақ Сулаймон алайҳиссаломга бир узук ато қилмиш. Шул узукнинг хосиятидин инсонлар, жинлар, ҳайвонлар, қушлар, қуртлар буйруқларини тутар эди. Қирқ йил подшоҳлик қилуб, олтмиш ёшларинда вафот бўлдилар.

19. ҲАЗРАТИ ИЛЁС АЛАЙҲИССАЛОМ

Сулаймон алайҳиссаломдин сўнг Бани Исроил икки синфга бўлунуб, бири Яҳудойи, иккинчиси Исроилий ўлуб, тўғри йўлдин чикуб, Баъл исмли санамга чўкунмақда эдилар. Ҳақ таоло буларга Илёс алайҳиссаломни пайғамбар қилуб юборди.

Илёс алайҳиссалом қавмларига насиҳат қилуб, мўъжиза кўрсатуб, имонга чақирдилар. Қавмлари инонмасдин, изо ва жафолар қилдилар. Ночор Илёс алайҳиссалом ичларидин чикуб, бир тоғда танҳо турдилар.

Жаноби Ҳақ мамлакатлариндин баракатни кўтарди, қаҳатлик бўлди. Қавмлари Илёс алайҳиссаломни излаб топуб тавба қилдилар. Илёс алайҳиссалом дуо қилдилар. Аллоҳ балони

⁴ Байт ул-муқаддас Қуръони каримда "Масжид ал-Ақсо" деб зикр қилинган муборак уйнинг исмидур.

кўтарди. Қавмлари яна кофир бўлдилар. Илёс алайҳиссалом қавмларининг имониндин умид узуб, такрор чиқуб кетдилар.

20. ҲАЗРАТИ АЛЯСАЪ АЛАЙҲИССАЛОМ

Илёс алайҳиссаломнинг ўрнига Алясаъ алайҳиссалом ўтуруб, халқни ваъзу насиҳат ила тўғри йўлга солмакни ҳаракатинда бўлдилар. Жаноби Ҳақ Алясаъ алайҳиссаломга пайғамбарлик беруб, Бани Исроилни Ҳазрати Мусонинг шариатлари узра имонга чақирурға буюрди. Қавмларини(нг) кўб замон тузатмак учун ҳаракат қилдилар. Лекин қавмларига сўзлари таъсир қилмай, баъзилари мусулмон бўлсалар ҳам, яна кофир бўлдилар. Охирда Жаноби Ҳақ бошларига Ассирия давлатини юборди. Кўп вақтлар асорат занжиринда қолдилар.

21. ҲАЗРАТИ ЮНУС АЛАЙҲИССАЛОМ

Жаноби Ҳақ Юнус алайҳиссаломни Нинво халқига пайғамбар қилуб юборди. Қавмларини имонга чақирганларида икки кишидин бошқа имон кетурмади. Қавмларига Аллоҳ тарафиндин азоб келишин сўзлаб, ўзлари аролариндин чиқуб, Дажла наҳрин лабига боруб, кемага тушдилар. Кемачилар кемани юрутмоқчи бўлганларида кема юрмади. Кемадаги кишилар "ичимизда гуноҳли киши бор, шунинг учун юрмас", деб қуръа солдилар. Қуръа Юнус алайҳиссаломга чиқди. Юнус алайҳиссалом Аллоҳ амрин ташлаб, Нинводин чиққанлари зўр гуноҳ бўлганлиқин билуб, ўзларин дарёга отдилар. Дарҳол бир катта балиқ ютди.

Юнус алайҳиссалом балиқ қорнинда тавба қилдилар. Жаноби Ҳақ тавбаларин қабул қилди. Балиқ қорниндин четга чиқариб ташлади. Таналари балиқ қорнинда нафисланмиш эди. Жаноби Ҳақ янги қувват ато қилуб, яна Нинво халқига юборди.

Юнус алайҳиссалом кемага тушган кунлари Нинвони қоронғулик босуб, қавмлари Тавба тепаси деган ерга боруб тавба қилмиш, Жаноби Ҳақ тавбаларини қабул қилмиш эди. Юнус алайҳиссалом келуб, қавмларини имонга чақирдилар.

Қавмлари Юнус алайҳиссалом кўрсатган тўғри йўддин айрилмадилар.

22. ҲАЗРАТИ АШЪИЁ АЛАЙҲИССАЛОМ

Юнус алайҳиссаломдин сўнг Бани Исроил аросинда санамларга ибодат қилмоқ каби ёмон ишлар пайдо бўлди. Ашъиё алайҳиссалом қавмларига дунё ва охират азобин баён қилуб, ёмон ишларини қила берсалар, ўзларига қутулиш йўқлиғин маълум қилдилар. Тездин Исо алайҳиссалом келишларин ва Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг сифатларин ва Бани Исроилни ўзларига келган пайғамбарларга ишонмасдин изо ва жафо қилганларин, Жаноби Ҳақ ҳар бир қавмни бир бало юборуб ҳалок қилганин баён қилганларинда нодон халқ тўғри сўзга ишонмай, ул зоти шарифни шаҳид қилдилар.

23. ҲАЗРАТИ УЗАЙР ВА ДОНИЁЛ АЛАЙҲИССАЛОМ

Бани Исроилни ёмон ишларни қилурлари, устларига юборилган пайғамбарларга жафо қилувлари бошларига бало бўлуб, Жаноби Ҳақ Бобил шаҳрининг подшоҳи Бухтуннасрни устларига юборди. Бухтуннаср Бани Исроил давлатини бузуб, Қуддуси шарифни олуб, Байт ул-муқаддасни хароб қилуб, Бани Исроил улуғларин асир қилуб Бобилга кетурди. Аларнинг аросинда Ҳазрати Узайр ила Дониёл алайҳиссаломлар ҳам бор эдилар.

Бани Исроил бир неча вақт Бобилда асир бўлуб қолдилар. Калдония⁵ давлати бузулгандин

⁵ Калдония давлати Бобилда 68 йил ҳукумат сургандин сўнг Эрондин Каёниён давлати зухур эдуб, Бобилни забт қилуб, Калдония давлатини барбод ва инқироз қилдилар. Шул вақт Бани Исроил асорат занжириндин қутилуб, жонлариндин севикли ватанларига келмишлар.

сўнг асирликдан қутилуб, ўз мамлакатларига келуб, Байт ул-муқаддасни янгинин бино қилдилар. Тавротни шариф ёдларинин чикмиш, Таврот, нусхалари Бухтуннаср тарафидин ўтга ёқилмиш, аввалдигинин бир нусха ҳам қолмамиш эди. Узайр алайҳиссалом Тавротни ёддин ўқуб, ёздуруб тарқатдилар.

24. ҲАЗРАТИ ЗАКАРИЁ АЛАЙҲИССАЛОМ

Закариё алайҳиссалом Ҳазрати Сулаймон уруғинин бўлуб, Байт ул-муқаддасда қурбонлик қилмак, Таврот ёзмак каби ишларга бош эдилар. Жаноби Ҳақ пайғамбарлик юборди. Фарзандлари йўқ эди. Хотунлари Исоғ қартайганлари сабабли бола туғув эҳтимоли ҳам йўқ эди. Жаноби Ҳақнинг инояти бирла бир кун Жаброил алайҳиссалом келуб, Исоғдин Яҳё исмли бир ўғул туғилишини хабар бердилар. Сўнгра Яҳё алай-ҳиссалом дунёга келдилар. Закариё алайҳиссалом яҳудийларнинг бўҳтон⁶ ва ҳужуминин қочуб борганларинда бир дарахт ёрилди. Ичига кируб беркидилар. Яҳудийлар излаб келуб, дарахт бирла кесуб, шаҳид қилдилар.

25. ҲАЗРАТИ ЯҲЁ АЛАЙҲИССАЛОМ

Яҳё алайҳиссалом Ҳазрати Закариёнинг қариган ҳолларинда кўрган ўғилларидурлар. Атоларинин сўнг Жаноби Ҳақ пайғамбарлик юборди. Ҳазрати Яҳё қавмларини Мусо алайҳиссаломнинг шариатлари узра имонга чақирдилар. Сўнгра Исо алайҳиссаломга янги шариат келуб, Яҳё алайҳиссалом ҳам қавмларин бу янги шариат узра имонга чақира бошладилар. Бир кун Бани Исроил подшохи Ҳардус қиз қариндошини олмак бўлди. Ҳазрати Мусонинг шариатлари узра никоҳ қилмакка Яҳё алайҳиссаломни зўрлади. Яҳё алайҳиссалом никоҳ қилмадилар, чунки Исо алайҳиссаломнинг шариатларинда қиз қариндошни олмак ҳаром эди. "Сен никоҳ ўқумадинг", деб подшоҳ дарғазаб бўлуб, Яҳё алайҳиссаломни қўй каби сўйдурди.

26. ҲАЗРАТИ ИСО АЛАЙҲИССАЛОМ

Закариё алайҳиссаломнинг хотунлари Исонинг синглиси Ҳанна Бани Исроил улуғларинин Имрон номли кишининг хотуни ўлуб, асло бола туғмас эди. "Агар Аллоҳ менга бола берса, Байт ул-муқаддас хизматига назр қилдим", деганларида Жаноби Ҳақ бир қиз ато қилди. Номларини Биби Марям қўуб, Байт ул-муқаддасга элтуб қўйдилар. Закариё алайҳиссаломнинг тарбияларинда катта бўлдилар.

Бир кун Аллоҳнинг амри бирла Ҳазрати Жаброил келуб, Биби Марямнинг яқоларинин дам солганларинда иккиқат бўлдилар. Яҳё алайҳиссаломдин олти ой сўнг Исо алайҳиссалом туғулдилар. Яҳудийлар Ҳазрати Исонинг атосиз туғилганларига ишонмасдин, Закариё алайҳиссалом ила Биби Марямга бўҳтон қилуб, ўлдурмакчи бўлуб бордилар. Ҳазрати Исо бешиқда сўзга кируб: "Ман Аллоҳнинг қулиман, Аллоҳ манга тездин китоб юборуб, пайғамбар қилур ва ҳар ерда мани муборак қилур", - дедилар. Бу сўзни эшитуб, яҳудийлар ҳайрон бўлуб, Биби Марямни қўуб, боруб Закариё алайҳиссаломни шаҳид қилдилар, Таажжубки, яҳудийлар Ҳазрати Одамнинг атосиз, аносиз яратилганларига ишонуб, Ҳазрати Исонинг ёлғуз атосиз туғулганларига ишонмадилар. Биби Марям ҳам яҳудийларни ямонлигинин кўрқуб, Ҳазрати Исони олуб, қариндошлари Юсуф Нажжоз ила Мисрга боруб, ўн икки йил турдилар. Андин Қуддуси шарифга келуб, Носириё қуръясинда турдилар.

Исо алайҳиссаломга ўттуз ёшларинда пайғамбарлик келуб, Инжили шариф нозил бўлди. Ҳазрати Исонинг шариатлари чиқуб, Ҳазрати Мусонинг шариатлари ишдин чиқди. Халқни

⁶ Закариё алайҳиссаломнинг хотунлари Исонинг синглиси Ҳанна Биби Марямни туғуб, Байт ул-муқаддасга назр қилуб, Закариё алайҳиссаломга тобширмиш эди. Биби Марям Исони(нг) атосиз туқинларига яҳудийлар ишонмай, "атосиз бола туғулурму", деб Закариё алайҳиссаломга бўҳтон қилганлар.

имонга чақирдилар. Ўлукларни тиргузмак, туғма кўрларнинг кўзларин очмак, сув устинда юрмак каби мўъжизалар кўрсатдилар. Фақат ўн икки киши имон кетурдилар. Буларни "ҳавориюн" дейилур.

Ҳазрати Исо яҳудийлардин кўрқуб, ҳавориюнлар ила ёширун мажлислар қилур эдилар. Яҳудийлар доим ўлдурмакчи бўлуб, излаб юрур эдилар. Бир кечаси Исо алайҳиссалом ҳавориюнларни йиғуб: "Сиздин бирингиз тонгдин аввал диндин қайтуб, бани оз ақчага яҳудийларга сотур", - дедилар. Дарҳақиқат, аролариндин Юдо Шамъун исмли киши яҳудийлардин бир оз ақча олуб, турадурган жойларини кўрсатди. Ул вақт Аллоҳу таоло Исо алайҳиссаломни юқори маконга кўтарди. Жойларини кўрсатган Юдони Ҳазрати Исо сувратларига киргузди. Яҳудийлар они тутуб, дорга остилар.

Ҳазрати Исонинг васиятлари узра ҳавориюнлар ҳар тарафга ёйилуб, ўзларин ёзған Инжил китобларин тарқатмакка ва Насоро динини нашр этмакка бошладилар.

Исо алайҳиссаломдин сўнг дини исломни чиқишигача олти юз йил миқдори ўтди. Бу арода пайғамбар келмай, ваҳийи илоҳий кесилуб, дунё кўзи бир пайғамбарнинг келишига тикилуб, замон қучоғи бир раҳнамонинг вужудина очилуб қолди.

Барча пайғамбарларнинг аввали ва барча инсонларнинг атолари Одам алайҳиссаломдурлар. Охирлари ва ҳаммадин афзаллари "Хотим ул-анбиё" ва Мухаммадул Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламдурлар. Бу икки пайғамбарлар ароларинда кўп пайғамбарлар келуб кетганлар. Ҳисоблари фақат Аллоҳу таолога маълумдир. Ҳаммалари Аллоҳнинг севиқли бандасидурлар. Энг афзали ва шариатича мукаммали бизнинг пайғамбаримиз Мухаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазратларидурлар.

27. ЗУҲУРИ ДИНИ МУБИНИ ИСЛОМ

Охир замонда Арабистон саҳросиндин дини Исломнинг чиқиши, Ҳазрати Исмоил уруғиндин Мухаммад алайҳиссаломни туғулишлари Таврот, Инжил, Забур каби осмон китобларинда ёзилмиш эди. Ўтган пайғамбарлардин баъзилари пайғамбаримизнинг васфу таърифларини баён қилган эдилар.

Арабистон Осиё қитъасининг ғарби-жанубинда катта ярим ота(орол)дурки, ул ерда аввалдин бери араблар яшамоқдадурлар. Араблар бўлса Ҳазрати Нухнинг Сом исмли ўғлининг наслиндин тарқалуб, араби боида, араби ориба, араби мустаъраба исмли уч фирқага бўлунмишлар. Боида араблари Ҳазрати Ҳуд ва Лут замонларидаги Од ва Самуд қавмларидурки, онлардин маълумоти тарихия йўқ кабидур. Ориба араблари эса Бани Қаҳт қабиласиндин бўлуб, эски замонларда Яманда Бани Хамир исмли бир зўр ҳукумат қуруб, Сабо шаҳри пойтахтлари бўлуб, икки минг йилдин ортиқ юрт сўрамишлар. Мустаъраба араблари эса Арабистон қитъасинда Ҳазрати Исмоилнинг Жарҳам қабиласиндин олган хотунлариндин тарқалган кишилардур. Бу араблар ҳозирдаги каби савдогар ва қўйчилик ила касб ва маишат қилур эдилар. Лекин аввалда Иброҳим алайҳиссаломни шариатлари узра амал қилсалар ҳам, сўнгра эътиқодлари бузулди. Бутларга ибодат қиладурғон бўлдилар. Ҳар қабиланинг ўзига қарашлик санамлари бор эди. Таврот ва Инжилларга амал қилғувчилар оз эдилар.

Қурайш қабиласи араби мустаърабадин бўлуб, Маккаи мукарраманинг эски одамлари ҳам насаб ва бойликда бошқа фирқалардин илгари эдилар. Каъбаи муаззаманинг хизмати қўлларинда бўлдиғиндин барча фирқалардин устун ҳисобланур эдилар.

Араблар Каъбаи муаззамани бино қилинғандин бери муқаддас қиблагоҳ санаб азиз тутсалар ҳам, бу вақтларда ичларига ва атрофларига бутлар қўймишлар эди. Ҳар йил ҳаж вақтида зиёрат учун ҳар ердин одамлар келишуб, қурбонлар кесишуб, Зулқаъда ойинда Маккага яқин Аккоз исмли ерда бир майдон қурилуб, улуғ бозор бўлур эди. Ҳар тарафдин келган хатиблар хутбалар сўзлаб ва шоирлар аросинда шеър ёзишлари бўлур эди. Устун бўлган шоирлар офаринлар олуб, шеъри Каъба деворина осилур эди. Ул вақтларда Каъба деворига осилмиш етти қасида бор эдики, онларга "Муаллақоти сабаъ" дейилурди.

28. ВОҚЕАИ АСҲОБИ ФИЛ

Яманда ҳукумат сурган Бани Хамир давлати бир вақт ҳабашлар тарафиндин бузилуб, Яман қитъаси ҳабашлар қўлига кирди. Ҳабаш подшоҳи Абраҳа Санъо деган ерга бир бутхона солдирди. Бундин муроди арабларни Каъбатуллоҳ зиёратиндин қайтаруб, бу бутхонага кетурмак эди.

Араблар бу йил Каъба зиёратига борувларинда йўлда янги солинған бутхонани кўрдилар. Кируб ибодат қилмак бир тарафда турсун, ҳақорат бирла боқуб, аролариндин бири ул бутхонага кируб, нажаслаб кетди. Бу ишга Абраҳанинг аччиғи чиқуб, Каъбани вайрон қилмоқ учун аскар бирла Маккага қараб юрди. Жаноби Ҳақ Каъбаи муаззамани сақлаб, Абраҳа аскарига Абобил исмли қушларни юборди. Ул қушлар оғизларинда ва оёқларинда майда тошлар кетуруб, Абраҳа аскарининг устларига ямғур каби ёғдуруб, барчасини ҳалок қилдилар.

Абраҳа аскаринда хосиятлик бир фил бор эди. Ул фил ила қайси урушга борсалар, устун бўлмоқни эътиқодинда эдилар. Бир неча мартаба тажриба ҳам қилған эдилар. Маккага яқин келганда фил илгари юрмасдин, ерга чўқди. Макка тарафига юритмак учун ҳаракат қилсалар юрмасдин, бошин бошқа тарафга бурсалар, дарҳол сакраб юруб кетар эди. Шул воқеани "Воқеайи асҳоби фил", шул йилни "Фил йили" дейилур. Шул вақтларда Қурайш қабиласининг бошлиғи пайғамбаримизнинг боболари Абдул Муталлиб эдилар. Бу воқеа санаи милодийнинг 571 йилинда эди.

29. НАСАБИ ШАРИФ

Пайғамбаримиз ҳазратларининг исми шарифлари Муҳаммаддур. Атолари Абдуллоҳ бинни Абдул Муталлиб бин Ҳошим бин Абдул Манноф бин Қусой бин Килоб бин Мурра бин Каъб бин Луай бин Ғолиб бин Фихр бин Молик бин Назр бин Кинона бин Ҳузайма бин Мудрик бин Илёс бин Музар бин Низор бин Маъд бин Аднондур. Бундин юқору боболарининг исмлари очиқ маълум бўлмаса ҳам, Иброҳим пайғамбарнинг ўғиллари Исмоил алайҳиссаломга туташувларинда уламолар аросинда хилоф йўқдур.

Анолари Бану Зуҳра қабиласининг улуғлариндин Ваҳҳоб бин Абдул Манноф бин Зуҳра бин Келоб бин Мурра қизи Амина эдилар. Икки тарафдин ҳам Фаҳри олам афандимиз араб қавми аросинда асл насаб ўлмоқ ила машҳур Қурайш қабиласиндин Ҳошим уруғиндин, ато ва анолари мукулмонлар ўлуб, ўз замоналарининг шаръий никоҳлари ила қўшулуб, бузук ишлардин пок эдилар. Никоҳланиш вақтларинда атолари Абдуллоҳ ҳазратлари 18 ёшда, анолари Амина жаноблари 14 ёшда эдилар. Атолари сафарда юрганларида касал бўлуб, Мадина шаҳринда 25 ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Мадинададур. Шул вақт Фаҳри олам афандимиз икки ёки саккиз ойлик ҳомила эдилар.

30. МАВЛУДИ ШАРИФ

Пайғамбаримиз фил йилинда⁷ найсон ичинда рабби ул-аввал ойининг ўн иккисинда душанба кун тонг вақтинда Макка шаҳринда туғулуб, боболари тарафиндин Муҳаммад деб исмландилар. Саллаллоҳу алайҳи васаллам туғулган вақтларинда аноларин дард тутмасдин, заҳмат чекмасдин, суннат қилинған, киндиклари кесилган ҳолда туғилдилар. Орқаларинда кабутарни тухумидек бир аломат бор эди. Буни "муҳри нубувват" деб аталур.

Шул кун боболари Абдул Муталлиб зўр зиёфат (ақиқа) қилуб, кўб кишиларни сийладилар. Шул вақт бир неча одатдин ташқари ишлар пайдо бўлди. Каъбадаги бутлар йиқилуб, ерга

⁷ Фил йили ҳижратдин 52 сана муқаддам, милодийнинг 571 санада, фаранги ҳисоб ила 20, руми ва руси ҳисоб ила 17 апрелга тўғри келадур.

тушди, Кисронинг айвони тебрануб, ўн тўрт манзари йиқилди, Форс вилоятинда оташпарастрларнинг минг йилдин бери ёнуб турган ўтлари ўчди, Сова кўли ерга ботуб, Самовода сувлар тошди. Бу аломатлар Фахри олам афандимизнинг туғулишлариндин, дини исломнинг чиқишиндин ер юзиндаги гумроҳ халқларни огоҳ қилмак учун Жаноби Ҳақ тарафиндин берилмиш бир хабар эди.

Расулulloҳ туғуладурған кечаси кўб одамлар пайғам-баримизни дунёга келувларин тушларинда кўрмишлар.

31. ТАРБИЯТИ РАСУЛИ АКРАМ

Макка халқи аввалдин бери янги туққан болани ҳавоси яхши ерларда бир сут анога беруб, тарбия қилурлар эди. Шул сабабли Фахри олам афандимиз туғулган замон баъдавий араблардин Бани Саъд қабиласиндин Ҳорис бин Абдул Уззо хотуни Ҳалима Аби Дуайб қизи олуб кетди. Баъдавийлар ичинда сут эмизуб, тўрт йил тарбия қилди.

Бир кун одам сувратинда икки фаришта келуб, кўкраklarини ёруб, юраклариндаги бузук қонларни олуб, ўрнига нур тўлдуруб кетдилар. Бу воқеадин сўнг Ҳалима кўрқуб, анолари Амина жанобларига топшурди. Ҳалимадин аввал Абу Лаҳаб чўриси Сувайба ҳам бироз вақт эмизмишдур. Атолари йўқ сабабли боболари Абдул Муталлиб тарбиясинда эдилар. Абдул Муталлиб араблар аросинда мўътабар ва ҳурматли зот ўлдиғиндан ниҳоятда кенгчиликда ўсдилар. Амина жаноблари Умми Айман ила пайғамбаримизни бирга олуб, Маккага боруб, қариндошларини кўрдилар. Ҳазрати Абдуллоҳни қабри шарифларин зиёрат қилиб қайтишларинда Мадинага яқин Абвоъ исмли қишлоқда касал бўлуб, вафот бўлдилар. Ушбу кундин эътиборан пайғамбаримиз атодин ҳам анодин етим қолдилар. Ёшлари олти ё еттида эди. Маккага Умми Айман кучоғинда келдилар.

Ҳазрати Абдуллоҳ Аминадин бошқа хотун олган эмас ва Амина ҳам иккинчи эрга борган эмас. Пайғамбаримиздин бошқа болалари ҳам бўлган эмасдур.

Саккиз ёшларинда Абдул Муталлиб боболари вафот бўлди ва бу суюкли боболариндин айрилганларинда мурда ёнинда йиғлаганлари ривоят қилинур. Бундан сўнг Абу Толиб амакиларининг тарбиясинда ўсдилар. Абу Толиб ҳам ниҳоятда шафқатли ва марҳаматли бир зот ўлдиғиндин пайғамбаримизни ўз болалариндин ҳам ортуқ суяр эди.

32. НАШОТИ ФАХРИ ОЛАМ

Фахри олам афандимиз 9 ила 10 ёшлари аросинда амаклари Абу Толиб ила савдогарлик учун Шом тарафига бордилар. Бусро номли шаҳарга кирганларинда бир савмаъада ибодат қилғувчи Бухайро лақабли Жиржис исмли насоро роҳибни осмон китобларинда ёзилмиш аломатлар юзасиндин Мухаммад алайҳиссаломни пайғамбар бўлишлариндин башорат бериб, Абу Толибга: "Сиз бу зотни Шомга олиб борманг, Шомдаги яҳудийларнинг олимлари китобларда ёзилмиш аломатлардин бу зоти баракотдаги пайғамбарлик нишонасини билуб, эҳтимолки Бани Исроил пайғамбарларига қилган жафоларни бу зоти шарифга ҳам қилсалар", деди. Абу Толиб роҳибдин бу сўздин эшитуб, молларин Бусрода сотиб, Маккага қайтдилар.

Йигирма ёшга етганларида Қурайш қабиласиндин Хадича исмли бир бой хотун ила шерик бўлдилар. Кўб мол ва Майсара исмли бир қул бирла савдо учун яна Шом тарафина юрдилар. Бу сафар ҳам Бусро шаҳрига кирдилар. Бу вақт Бухайро вафот бўлуб, ўрнига Настуъро ўтирмиш эди. Настуъро келиб Майсара ила кўрушуб: "Эй, Майсара! Ҳазрати Исо хабар берган охир замон пайғамбари бу зотдурлар. Шомга кирмангиз. Яҳудийлар жафо қилурлар", - деди. Шул сабабли бу сафар ҳам молларин Бусрода сотуб, Маккага қайтдилар. Бу сафарлариндин бир-икки ой сўнг Фахри олам афандимиз Хадича разияллоҳу анҳумони никоҳлаб олдилар. Шул вақт пайғамбаримиз 25 ёшда, Хадича жаноблари 40 ёшда эдилар. Ҳазрати Хадича ниҳоятда бой, ақлли ва эътиборли ўлдиғиндин Расули акрам афандимиз тездин зўр давлатга эга бўлдилар.

Шул вақтларда араб халқи Каъбани янгидин бино қилмоқ бўлдилар. Каъба одам бўйи девор, усти очик ўлуб, кўб ерлари бузилмиш эди. Шул сабабли деворларин баланд қилуб, устини ҳам ёпуб, янгидин бино қилдилар. Лекин Ҳажар ул-асвадни ўрнига қўймак учун араб қабилалари аросинда ғавго чиқди. Ҳар қабила ўзларини муносиб кўруб: "Ҳажар ул-асвадни биз қўямиз", дедилар. Охирда масжид эншгиндин ким кириб келса, шул зотни ушбу даъволарига ҳоким қилурга қарор бердилар. Шул вақт эпшқдин Фаҳри олам афандимиз кируб келдилар. Ҳаммалари шод бўлуб: "Муҳаммад ул-амин⁸ келдилар", - деб, ароларинда бўлган маслаҳатни баён қилуб: "Сизни шул ишга ҳоким қилдук", - дедилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.) Ҳажар ул-асвадни бир чодирни устига қўйдуруб, атрофин ҳар бир қабилага ушлатуб, кўтартируб, ўзлари муборак қўллари ила ўрнига қўюб, зўр бир даъвони оҳисталик ила тамом қилдилар.

33. ҚУС БИН ҚОИДАНИНГ ХУТБАСИ

Бир кун Аккоз бозоринда қизил тева устига минуб, араб улуғлариндин Қус бин Қоида пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг чиқишлариндин йиғилган одамларга хабар беруб, бу хутбани сўзлади: "Эй, халойиқ! Келингиз, эшитингиз, ибрат олингиз, ғафлатда қолмангиз, кўзларингизни очингиз. Яшаган ўлар, ўлган битар, бўладурғон иш бўлур, ёмғурлар ёғар, ўтлар ўсар, болалар туғиларлар, атоларининг, аноларининг ўрнига қолур, бир вақт ҳаммаси йўқ бўлуб кетар, ишларнинг орқаси узилмас, бир-бирига улануб турур, қулоқ солингиз. Кўкдин хабар бор: ерда ибрат оладурған нарсалар бор, ер юзи ёйилган гилам каби, кўк юзи катта тоғлар каби, юлдузлар юрар, денгизлар турар, келган кетар, кетган келмас, ажабо? Борган ерларида шод бўлурларми, ёки ҳасратми чекарлар, ё уйқудами ётурлар?"

Қасам ила айтаман. Аллоҳ қошинда бир дин бордурки, бу динингиздин севиқлидур ва Аллоҳнинг бир келадургон пайғамбари бордурки, келадургон замони яқиндур, сояси бошингиз устида турубдур. Қандай севинчдурки, анга бўйинсинуб, имон кетурғон кишиларга, қандай ўқинчдурки, ул зотни кўрсатган йўлларидин юрмаган кишиларга; қандай ҳасратдурки, умрларини ғафлат бирла кечурган умматларга.

Эй, халойиқ! Ота-боболаримиз қани? Зийнатли косалар ва тошлардин уйлар солган Од ва Самуд қавмлари қани? Дунёга мағрур бўлиб "Ман тангриман" деган Фиръавн ва Намрудлар қани? Онлар сизга қараганда бой ҳам сиздин қувватли эдилар. Бу ер онларни тегирмонида тортди, гард-гард қилуб, суяқларини ҳар тарафга тарқатди, жонлари сиқилди, уйлари йиқилди, эгасиз қолди, итлар бойланди, ҳасратда кетдилар.

Ибрат олингиз, ғафлатда қолмангиз. Онларнинг йўлига кирмангиз. Ҳар нарса йўқ бўлур, қолғувчи ёлғуз Аллоҳу таолодур. Бирдур - шериги, ўхшаши йўқдур, ибодатга лойиқдур, бировдин туғулмаган, биров андин туғулган ҳам эмас. Келуб кетган, бўлуб ўтганлардин бизларга ибрат оладурган нарсалар кўбдур: ўлим ирмоғининг кирадурғон ерлари кўб, аммо чиқадурғон ери йўқ. Каттадур, кичикдур - барчаси кетар, қайтуб келмас. Ул кишиларки келдилар, кетдилар, келибон кетдилар ва қаён етдилар? Яқин билурман, дунё тегирмони бани ҳам саломат қўймас", деб сўзини битирди.

Ул одамлар ичинда пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам бор эдилар. Ародин кўб вақт ўтмади. Жаноби Ҳақ тарафиндин Муҳаммад алайҳиссаломга пайғамбарлик келди. Лекин Қус бин Соида ўлган эди. Пайғамбаримизга кўришмак насиб бўлмади.

34. РИСОЛАТИ РАСУЛИ АКРАМ

Фаҳри олам афандимиз ҳазратларига 40 ёшларинда Ҳазрати Жаброил орқали Аллоҳу таоло тарафиндин ваҳий келди. Пайғамбарликлари ҳаммага маълум бўлди. Оҳиста-оҳиста Макка

⁸ Фаҳри олам афандимиз гўзал хулқли, фуқаро ва мискинларга шафқатли, сўзлари кичка, кўб маъноли, адаб бобида танҳо, ҳақ ишда саботли, Макка халқи аросинда одил ва ишончли ўддиқлариндин Муҳаммад ул-амин дер эдилар.

халқини имонга чақира бошладилар. Жаноби Ҳақ тарафиндин аввал мартаба **Икраъ бисми раббикаллазий халақ** ояти (*Қуръон. Алақ сураси, 1-оят.*) (охиригача) нозил бўлуб, Жаноби Ҳақ ҳаммадан аввал ўқув ила амр этмишдур (таржимаси: *Яратган раббинг номи билан ўқи!*).

Қуръони Карим 23 йил ичинда бўлак-бўлак ваҳий бўлуб келиб тамом бўлди.

Энг аввал хотунлардин Хадича, эрлардин Абу Бакр Сиддиқ, болалардин Ҳазрати Али, озод қуллардин Зайд бин Ҳорис, озод чўрилардин Умми Айман муслмон бўлдилар. Булардин сўнгра Усмон бин Аффон, Зубайр биннул Аввом, Абдурахмон бин Авф, Саъд бин Абу Ваққос, Талха бин Абдуллоҳ, Абдуллоҳ бин Масъуд ва бошқа бир неча улуғ кишилар дини ислом ила мушарраф бўлдилар.

Нубувватнинг тўртинчи йилинда ошкора дини исломга чақириш бошлануб, **Фасдаъ бимо туъмару ва аъриз анил мушрикин** (таржимаси: *"Бас, сиз ўзингизга буюрилган ишни яъни, ҳақ динга даъват қилишни юзага чиқаринг ва мушриклардин юзўғиринг!"*) ояти¹ нозил бўлди (*Қуръон. Ҳижр сураси, 94-оят.*).

Мушриклар эса Фаҳри олам афандимиз ва саҳобаларина изо ва жафо, таҳқир ва масхара қилурға бошладилар. Мушрикларни жафоларина сабр қилолмай, Фаҳри олам афандимизни рухсатлари ила муслмонлардин 12 эр ва 4 хотундин иборат саҳобалар пиёда ҳолларинда Ҳабаш юртина ҳижрат қилдилар. Баҳри Аҳмардин ўтуб, Ҳабаш подшоҳи Нажжоший ёнига боруб сиғиндилар⁹.

Маккада эса мушриклар бир тарафдин изо ва жафоларин ортдурмоқда, иккинчи тарафдин дини ислом ила мушарраф бўлувчилар кўпаймоқда эди. Қурайш улуғларидин Ҳазрати Умар ҳам имон кетурдилар. Маккада ҳижрат қилгувчилардин бошқа муслмонларни ададлари 40 га етди. Бу вақтдин диний ибодатларни ошкора ўқумоқға бошладилар.

Ҳабашга ҳижрат қилгувчилар уч ой миқдори туруб, Маккада кенгчи бўлди деб эшитуб, жонлариндин севиқли ватанларига қайтуб келдилар. Мушриклар эса ҳамон кундин кун изо ва жафоларин ортдурмоқда эдилар. Бир кун Абу Жаҳл бош бўлуб, бир неча мушриклар ила Абу Толибга боруб: "Муҳаммадни ҳимоя қилма, бизни ота-боболаримиздин қолғон одатларимизни бузди, биз ани билганимизни қилурмиз", -дедилар. Бу сўзга Абу Толиб қулоқ солмаганлари учун мушриклар ўзаро аҳд қилишуб, муслмонлар ила сўзлашмасга, бозорларда олиш-бериш қилмасга, қиз олуб қиз бермасга, Муҳаммад алайҳиссаломни тутуб бермасалар ярашмасга қарор бердилар. Бир аҳднома ёзуб, мушриклардин бир нечаси муҳрларин босуб, Каъба деворина осдилар. Шул кундин бошлаб авлоди Бани Ҳошим муслмон ва кофирлари ҳам уч йил миқдори Абу Толиб маҳалласида қамалган кишилар каби турдилар. Мана ушбу вақт муслмонларга Маккада кун кечурмак эҳтимоли қолмади.

35. ҲИЖРАТИ ФАҲРИ ОЛАМ

Дини Исломни ҳар тарафга тезлик ила таралувина Макка кофирларини тоқатлари қолмай, жамъ бўлуб, бир кеча Фаҳри олам афандимизни жонларига қасд қилуб келдилар. Фаҳри олам афандимиз **Важаално мин байни айдиҳим саддан ва мин халфиҳим саддан фаағшайноҳум фаҳум ло юбсирун** (таржимаси: *"Ва биз уларнинг олдиларидан бир тўсиқ-парда қилиб, уларни ўраб қўйдик. Бас, улар кўра олмаслар"*) ояти¹⁰ни ўқуб, ҳужраи муборақлариндин чиқуб кетдилар. Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ ила боруб, Сур тоғиндаги ғорда уч кун турдилар. Ҳазрати Абу Бакрнинг ўғиллари Абдуллоҳ ҳар кеча таом ила Макка аҳволиндин хабар бериб турдилар.

Сўнгра ғордин чиқуб, Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ Омир Фухайро исмли қулларин йўлбошчи қилуб, пайғамбаримиз ила Мадинага сафар қилдилар.

Фаҳри олам афандимиз пайғамбарлик келгандин сўнг Маккада 13 йил умр кечируб, ҳижрат

⁹ Ҳабашга ҳижратларин сабаби онлар насоро ўлдиклариндин Макка мушриклари ила алоқалари йўқ, эътиқодлари бошқа-бошқа ўлдиғидир.

¹⁰ Қуръон. Ёсин сураси, 9-оят.

қилғон вақтларинда 53 ёшда эдилар. Санаи милодийнинг 622 йили¹¹ 8 рабби ул-аввалда душанба куни Мадинага яқин Қабо исмли ерга саломатлик ила етдилар. Шул ерда бир неча кун туруб, 12 рабби ул-аввалда жумъа куни Мадинага кирдилар. Ниҳоятда фасих хутба сўзлаб, жумъа намозини адо қилдилар.

Фахри олам афандимизнинг ҳижратлари¹² улуғ воқеалардин бўлуб, шул кундин эътиборан мусулмонлар мушриклар зулминдин қутулуб, ибодатларини ошкора қилурга бошла-дилар. Дини ислом шўхрат топуб, ҳар тарафдин тўп-тўп араб қабилалари келуб, дини ислом ила мушарраф бўлди.

Иннаддина индаллоҳил ислом (таржимаси: "Албатта Аллоҳ наздида макбул бўладиган дин фақат Ислом динидир")¹³ нидолари арши аълоларга чиқди. Шул сабабли аҳли ислом шул йилни табаррукан улуғлаб, таърих боши эътибор қилмишлар.

Ҳазрати Умар ўз замонларинда ҳижратни мусулмонлар учун йил боши таъйин қилдилар. Ҳижрат рабби ул-аввалда бўлса ҳам, аввалги саҳобалар муҳаррамда Ҳабашга ҳижрат қилганлари, ҳам жоҳилият замонида муҳаррамни йил боши ҳисоб қилғонлари эътиборга олинуб, йил боши биринчи муҳаррамдин бошланди.

36. МАДИНА ХАЛҚИНИНГ ШОДЛИГИ

Фахри олам афандимизнинг Маккадин чиқуб, Мадинага яқин келуб етганлари Мадина аҳлига маълум бўлди. Алардаги шодлик таърифдин ташқари эди. Қарши олмак учун ҳар кун эрта бирлан шаҳардин чиқуб, жонлариндин азиз меҳмонларини туш вақтигача кутуб, қайтуб кетмоқда эдилар.

Бир кун йўлчилардин бири: "Сиз кутмақда ўлан меҳмонингиз келурлар", деди. Бу хабарни эшитуб, бошланг, оёқяланг, эру хотун, ёшу қари бирдин югуруб, бутун Мадина халқи олдиларига чиқуб, Ҳарра исмли ерда қаршу олдилар. Расули акрам (с.а.в.) афандимизнинг атрофларин қуршаб олуб, теваларин тизгинин бир-бирлари ила талашуб, хурсандликлариндин шеъру такбирлар айтишуб, салтанат ила Мадинага олуб кирдилар.

Ажабо! Ўз ватандошлари қирқ йилдин бери яшамақда ўлан ватанларинда сиғдирмасдин ҳижратга мажбур қилғонларинда чет кишилар хоки пойларини кўзларига тўтиё ва қадамлари устинда жонларини фидо қилдилар.

Фахри олам афандимиз Мадинага кируб, теваларин ўз ҳолига қўйдилар. Тевалари Айюб Ансорийнинг уйлари ёнинда чўқди. Шул ерни ватан қилуб, Масжиди ҳарамни бино қилдилар. Бир неча кун ўтгандин сўнг киши юборуб, қариндош ва уй ичларини Маккадин олдируб келдилар.

Мусулмонларнинг ададлари кундин кун ортуб, намозларин азон ва жамоат ила ўқий бошладилар. Мадина халқи Ясриб исмли шаҳарларига табаррукан Мадинат ул-расул деб ном қўйдилар.

Ҳижратни иккинчи йили қибла олишинуб, Макка шаҳриндаги Каъба исмли муборак уй тарафига қараб намоз ўқурға фармон келди. Мундин аввал намозларин Байт ул-муқаддасга қараб ўқур эдилар. Шул вақтларда рамазон ойинда рўза тутмак ва закот бермак фарз бўлди. Садақайи фитр ва ийд намозлари вожиб бўлди. Мушрик ва мунофиқ душманлар ила уруш қилурга амр келди.

37. БАДР ҒАЗВАСИ¹⁴ (УРУШИ)

¹¹ Фаранги ҳисоб ила 20 сентябрь, руми ва руси ҳисоб ила 17 сентябрга тўғри келадур.

¹² Маккадан ҳижрат қилган саҳобаларни "муҳожирин", ислом динини ривожини учун ёрдам берган Мадина аҳлларин "ансор" дейилур.

¹³ Қуръон. Оли Имрон сураси, 19-оят.

¹⁴ Расули акрам афандимиз бирга бўлган муҳорабаларни "ғазва", саҳобалардан бири бош бўлган муҳорабаларни "сарийа" дейилур.

Аҳли ислом ила Қурайш қабиласи аросинда бўлган урушларнинг машҳурроғи Бадр урушидир. Абу Суфён бош бўлуб, Шомдин Макка тарафига қараб бир неча карвонларни сафар қилгани Расули акрамга маълум бўлуб, онларни йўлларин тўсмак учун Мадинадин 313 саҳоба ила баробар Бадр исмли ерга қараб юрдилар. Муслмонларни бу ҳаракатиндин Абу Суфён хабар топуб, тезлик ила Макка мушрикларига хабар юборуб, ёрдам сўради. Карвонларни қутқармак учун Макка мушриклари тездин 950 қадар аскар жамъ қилуб юборди.

Лашкари ислом ила мушрикларни аскар Бадр исмли ерда тўқнашуб, шиддатли уруш бўлди. Бу урушда Ҳазрати Ҳамза ила Ҳазрати Али зўр ғайрат кўрсатдилар. Муслмонлар оз бўлсалар ҳам Жаноби Ҳақнинг инояти, саҳобаларнинг шижоати соясинда мушрикларнинг бошлиғи вафот бўлди, аскарлари енгилди. Муслмонлар зафар топдилар. Бу уруш ҳижратни қирқинчи йили 18-рамазонда воқеъ бўлмишдур.

38. УҲУД ҒАЗВАСИ

Ҳижратни учинчи йили Уҳуд уруши пайдо бўлди. Бу урушда ҳам мушриклар кўб бўлуб, муслмонлар оз эдилар. Аскарлар бир-бирларига югуриш вақтида баъзи муслмонлар пойламоқ учун таъйин қилинган ерларин ташлаб кетганлари сабабли муслмонлар бир оз мағлуб бўлдилар. 70 дан зиёда саҳоба шаҳид бўлуб, ичларинда Ҳазрати Ҳамза ҳам бор эдилар. Мушриклар Расули акрам (с.а.в) афандимизни муборак тишларин синдируб, Ислом улуғларин ҳаммасин шаҳид қилдук деб гумон қилуб, қайтиб кетдилар.

39. ХАНДАҚ ҒАЗВАСИ

Бу уруш ҳижратнинг бешинчи йилинда воқеъ бўлди. Қурайш мушриклари саҳройи араблардин ўн мингча аскар йиғуб, Мадинани хароб ва муслмонларни паришон қилмак бузук нияти ила Мадинаи мунавварани ўраб олдилар.

Расули акрам афандимиз Салмони форсни маслаҳатлари уза шаҳарнинг атрофларига хандақ (ўр) кавлатдилар. Шу сабабли бу урушга Хандақ муҳорабаси дейилди.

Бу сана Мадинада очлик бўлуб, саҳобайи киром қамал (муҳосара) вақтида оғир машаққатлар кўрдилар. Тездин очлик душман тарафига ҳам ўтуб, мушрикларнинг жонлари сиқилди. Хужум қилай десалар, хандақлардин ўтишни имкони йўқлиғиндин, кетларига қайтай десалар, номус зўрлиғиндин ҳайронликда эдилар.

Бир кеча қатиғ шамол пайдо бўлуб, чодирларин бузуб, устларина туфроқ қумларни сочуви сабабли мушриклар уруш майдонини ташлаб қочдилар. Аҳли ислом саломат қолдилар. Бу урушда мушрикларнинг энг паҳлавони Умар ибн Абдунни Ҳазрати Али ўлдирдилар.

40. ҲУДАЙБИЯ (МУОҲАДА) КЕЛИШУВИ

Ҳижратнинг олтинчи йилинда Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам афандимиз 1500 қадар саҳобалар бирла зулқаъда ойинда Мадинадин чиқуб, ҳаж қилмак ниятинда саҳобаларга қиличдин бошқа яроғ олдирмасдин Маккага қараб юрдилар. Мушриклар муслмонларни Маккага қараб келишлариндин хабардор бўлуб, Ҳудайбия исмли ерда йўлларин тўсуб, машварат қилуб, муслмонларни Маккага киришларига қарши турдилар. Шу вақт ароларинда келишув бўлди. Ушбу аҳднома ёзилди:

"Аҳли ислом Маккага келур санада кирсунлар, ўн сана ичинда аромизда уруш бўлмасун, ҳаж вақтинда, муслмонлар Каъба зиёрати учун келганларинда мушриклар Маккани уч кун бўшатуб берсунлар. Ислом тарафиндин Қурайшга ўтган киши қабул, аммо Қурайшдин муслмонлар тарафина ўтган кайтарилсин", деб бир неча шартлар ёзилди. Бу аҳдномадаги шартлар муслмонларга оғир келса ҳам, пайғамбаримизнинг сўзлари ила қабул қилинуб,

охирда мусулмонларга фойдалиқ бўлб чиқди.

41. ХАЙБАР ҒАЗВАСИ

Мадинани шимол тарафинда Хайбар исмли шаҳр ўлуб, мусулмонликдин қочган яҳудийлар боруб, ҳаммалари шул ерда жамъ бўлган эдилар. Хайбар эса Шом ила Мадина аросинда ўлдиғиндин мусулмонлар йўлчиларина яҳудийлар тарафиндин бир неча жафолар кўрилуб, йўл кўрқунч эди. Шул сабабли Фаҳри олам афандимиз Ҳудайбиядин қайтишларинда 1500 қадар киши бирла Хайбар қалъа-қўрғонини боруб олдилар. Халқини мусулмон қилуб, нусрат ила Мадинага қайтдилар. Бу урушда мусулмонлардин 15 киши шаҳид бўлуб, яҳудийлардин 93 киши ўлди.

Фаҳри олам афандимиз ҳижратнинг еттинчи йилинда муҳаррам ойинда Арабистон атрофиндаги подшоҳ ва ҳокимларга қоғоз ёзуб, "Муҳаммадур Расулуллоҳ" ёзилган муҳрларин босуб, элчиларга беруб, Эрон шоҳи Хусравга, Қайсари Румга, Миср подшоҳи Мақавқисга,, Ҳабаш подшоҳи Наҷжашийга ва бошқа бир неча подшоҳларга юбордилар. Эрон шоҳи Хусрав номани йиртуб ташлади. Шул сабабли тездин давлати йўқ бўлуб, ўзиндин номнишон қолмай, Эрон мамлакати мусулмонлар қўлига ўтди.

42. УМРАИ ФАҲРИ ОЛАМ

Ҳижратнинг еттинчи йили зулқайда ойинда Ҳудайбия аҳдномасига мувофиқ Расули акрам афандимиз умра қилмак учун 2000 қадар саҳобалар ила Маккага қараб юрдилар. Жафокор Қурайш мушриклари қошинда салтанат ила Каъбаи муаззамани тавоф-зиёрат қилуб, умрани тамом қилуб, Мадинага қайтдилар.

Ҳижратнинг саккизинчи йили Мўта сафари бўлди. Мушриклар Ҳудайбия аҳдномасин бузганлари учун рамазон ойинда ўн минг қадар саҳоба ила Макка шаҳрига қараб юрдилар. Бавоъ исмли ерга етганларинда Қурайш улуғлариндин Холид ибн Валид, Амр ибн Ал Ос, Усмон ибн Абу Талхалар келуб, имон кетурдилар. Бир кеч Маккага яқин Марр уз-захрон исмли ерга етганларинда Макка мушриклари лашкари исломдин хабар олдирмак учун Абу Суфён ила бир неча кишини юборган эдилар. Мусулмонларнинг пойлоқчилари буларни тутуб, Фаҳри олам афандимиз қошларига кетурдилар. Абу Суфён ибн Ҳарб дарҳол мусулмон бўлди. Расули акрам афандимиз мусулмонлар ила бирга ҳар тарафдин Маккага қараб югурушуб, 12-рамазонда¹⁵ жумъа эрта бирлан **Инно фатаҳно** (таржимаси: *"Биз (сизга) очиқ равшан фатҳ-ғалаба ато этдик"*) сурасини ўқуғон ҳолларинда Маккаи мукаррамани олдилар. Каъбаи муаззамани санамлардин, бутлардин поклаб, такбир айтуб, Байтуллоҳга кирдилар. Бу хурсандлик мўъминларни шодлик ила, мушрикларни ғаму андуҳ ила йиғлатмоқда, юракларин дарахт япроғлари каби титратмоқда эди. Замони жоҳилиятда жафокор мушрикларнинг мусулмонларга қилган жабр-жафолари, жонлариндин севиқли ватанлариндин ҳар тарафга сурганлари ёдларига тушуб, қилган зулмларин баробарина қандай ҳукмлар бўлур экан деб термулиб турмакда эдилар. Мана шул вақт Расули акрам (с.а.в.) афандимиз афв эълон қилуб, ҳамма мушрикларни шод ва ғам балосидин озод қилдилар. Бу қадар олижаноблик, бу қадар лутф-марҳамат ва адолатларин кўрган кўб мушриклар дини ислом ила мушарраф бўлдилар.

Шул кун Ҳазрати Билол Каъба устина чиқуб, қичқируб азон¹⁶ айтдилар. Пайғамбаримиз Каъбаи муаззамада имом бўлуб, жамоат ила намоз ўқудилар. Фаҳри олам афандимиз таъсирлик хутбалар ўқуб, шариат ҳукмларин баён қилуб, дунё ва охиратга керакли насиҳатлар қилдилар. Бу замондин бошлаб Макка мушрикларин қувватлари қолмай, мусулмонлар ила дўст бўлуб яшамакга бошладилар.

¹⁵ Санаи милодийнинг 630 йили фаранга 12, руси ва руми 9 январга тўғри келадур.

¹⁶ Маккаи мукаррамада энг аввал қичқируб айтилган азон ушбу.

43. ФУТУҲОТИ ФАХРИ ОЛАМ

Макка олингандин сўнг Ҳанин, Тоиф исмли шаҳарларни(нг) уруш ила олуб, мушрикларни шаҳарларин муслмон-обод қилуб, шул йил хутба сўзламак учун Мадина масжидина минбар солдилар.

Ҳижратнинг тўққузинчи йили Фахри олам афандимиз Рум тарафинга юриш қилуб, урушсиз ҳозирда Ҳижоз темир йўлин манзили ўлан Табук исмли ерга тушуб, ҳар тарафга элчи юбордилар. Табук халқлари ила келишуб, шул ерга бир масжид солуб, Мадинага қайтдилар.

Мадинадин Абу Бакр Сиддиқ ҳазратларини бош қилуб, бир неча саҳоба ила ҳаж қилмак учун Маккага юбордилар. Олами исломда энг аввал адо қилинғон фарз ҳаж ушбудур. Ҳаж вақтинда Ҳазрати Али бир оят сурасин ўқуб, ислом ҳукмларин йиғилғон халойиқларга баён ва эълон қилдилар.

44. ҲАЖИ ВИДОЪИ ФАХРИ ОЛАМ

Ҳижратнинг ўнинчи йили Арабистонни ҳар тарафиндин Мадинага гуруҳ-гуруҳ кишилар келуб, дини ислом ила мушарраф бўлурга бошладилар. Шул йил Фахри олам афандимиз ҳазратлари ҳаж қилмакларин эълон қилдилар. Шул сабабли ҳар тарафдин халойиқлар келуб, Мадинага йиғилуб, ҳаммалари пайғамбаримиз ила бирга ҳаж қилмак ва ибодат йўлларин ўрганмак орзусинда эдилар.

Фахри олам афандимиз 25-зулқаъда ойинда душанба куни қиёмдин сўнг 90000 қадар саҳоба бирла Маккаи мукаррамага қараб юрдилар. Йўл-йўлдин яна ҳисобсиз араблар қўшулуб, тўртинчи зулҳижжада Маккаи мукаррамага етдилар. Бирин-бирин ҳаж амалларин ҳаммасин адо қилдилар.

Тўққузинчи зулҳижжада Арафот тоғига чиқуб, бир хутба сўзлаб, шул хутбаларинда ислом динининг ҳукмларин баён қилдилар. Хотунларга шафқат ва марҳаматда бўлмак тўғрусинда насиҳат қилуб: "Эй, халойиқ! Мен сизларга Қуръони карим ила суннатимни қолдирдим, мен тездин бу дунёдин охиратга кўчарман", - деб васиятлар қилдилар. Шул куни **"Ал явма акмалту лакум динакум ва атмамту алайкум неъматини ва разийту лакумул ислома дина"** (таржимаси: *"Бугун сизларга динингизни комил қилдим, неъматшти бенуқсон, тўқис қилиб бердим ва сизларучун (фақат) Исломни дин қилиб танладим"*) ояти¹ Каримаси нозил бўлди. (Қуръон. Моидасура, 3-оят.)

Фахри олам афандимиз ҳижратдан сўнг энг охирги қилган ҳажлари ушбу ўлдиғиндин бу ҳажларина Ҳажжат ул-видоъ дейилур. Маккада ўн кун миқдори турғонлариндин сўнг Фахри олам афандимиз юз минг машаққатлар ила "Уммати, уммати" деб, дини ислом ила мушарраф қилғон умматлари ила, умматлари жонлариндин суюкли, ато-анолариндин ортуғроқ шафқатли пайғамбаримиз ила видоъ-хайрлашуб, саҳобалар ўз ватанларига, афандимиз Мадинага қайтуб кетдилар.

45. ВАФОТИ ФАХРИ ОЛАМ

Ҳижратнинг ўн биринчи йили Фахри олам афандимиз ҳазратлари касал бўлуб, ҳоллари кундин кун оғирлашмакда эди. Бу ҳолдин саҳобалар хабардор бўлуб, ҳаммалари масжиди шарифга йиғилдилар. Расули акрам (с.а.в.) афандимизни бир неча саҳобалар суюб, масжиди шарифга олиб чиқдилар. Минбар узра ўтуруб, тотли насиҳатлар қилуб, имом бўлуб, пешин намозин адо қилдилар. Намоздин сўнг яна минбар узра чиқуб, ваъзу насиҳат қилуб, Абу Бакр Сиддиқ ҳазратларин имомат учун таъйин қилдилар. Сўзлариндаги ишорат ва ҳоли муборақлариндин тездин бу дунёдин охиратга кўчишлари маълум эди.

Ародин бир неча кун ўтуб, рабби ул-аввал ойини ўн иккинчи кунида душанба¹⁷ куни Мадина шаҳринда 63 ёшларинда ажал шарбатини ичуб, дунёдин ўтдилар. Олам кўзини висоли мубораклариндин маҳрум қилуб, иккинчи куни кўмилдилар. Қабри шарифлари Мадинаи мунаввара шаҳринда, равзаи мутаҳҳарадаги масжиди шариф ичинда, ҳужраи саодатдадур.

46. АХЛОҚИ ФАХРИ ОЛАМ

Расули акрам афандимиз ўрта бўйли, буғдой рангли ва очиқ юзли, шахло кўзли, сунбул мўйли, сийрак соқолли, муҳаббатли, шафқат ва мурувватли, тез фикр ва ҳўб андишали, ҳалим ва сабрли бир зот эдилар. Сўзлаган сўзлари таъсирли, дунё ва охират учун фойдали сўзлар бўлуб, қабоҳат, ғийбат, лоф, замм, ҳажв каби сўзларни асло сўзламас эдилар. Сахий ва олижаноб бўлуб, ҳеч бир гадойни қуруқ жўнатмас, садақа молини олмас, ҳадя ва тухфаларни қайтармас, бир киши сўз бошласа ташлаб кетмас, кўб тўюб ошамас, бир киши ила кўришсалар, аввал қўлларин тортмас, кўб ётуб ухлмас, таажжуб ишларда табассум қилуб қаҳқаҳа ила кулмас эдилар. Ғайрат ва шижоат тўғрисида энг баҳодирлардин баҳодир, балову қазоға собир, ҳар ким уйига чақирса борур, ўтурган вақтларинда киши тарафина оёқ узатмаюр, ёнлариндаги кишилар тизиндин тизлари ўзмаюр, асҳоблари ила аҳвол сўрашур, тез-тез кенгаш қилишур, бой ила камбағални баробар кўрур, хасталарни боруб ҳолин сўрур, ўлган кишиларга дуо қилуб **"Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рожиъун"** (таржимаси: *"Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз у зотга қайтгувчилармиз"*) оятини¹⁸ ўқур, узрни қабул қилуб кечирур, тўғри келган кийимни киюр, кўб вақт фақир ва мискинлар ила суҳбат қилур, ишлаб турган кишилар тепасинда қараб турмай ёрдам берур, жамоат олдиндин босуб ўтмакни ямон кўрур, мубоҳ ўйинларга ижозат берур, кофирларни ҳидоят ила дуо қилур, уй ичларини яхши тарбия қилуб уруш, койиш, қўрқутиш каби ишларни асло қилмаюр эдилар.

47. ЗАВЖОТИ ФАХРИ ОЛАМ

Пайғамбаримизнинг олған хотунлари 11 та бўлуб:

1. **Хадича бинти Ҳувайлид**дурки, дини исломни нусрат ва тараққийсина сабаб бўлғанлари учун мусулмонлар тарафиндин "ал-Кубро" деб лақабланмишлар. Расули акрам (с.а.в.) афандимиз ила 25 йил миқдори умр суруб, 65 ёшларинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Макка шаҳринда Ҳажун исмли ердадур.

2. **Савда Замъа қизидурки**, аввалги эри Ҳабаш ҳижратинда вафот қилуви сабабли Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳланмишлар.

3. **Ойиша Абу Бакр Сиддиқ қизидурки**, қизлик ҳолинда Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳлануб, 9 йил бирга умр суруб, 18 ёшларинда бева қолмишлар. 66 ёшларинда, ҳижратнинг 58-йилинда рамазон ичинда вафот бўлмишлар.

4. **Ҳафза Умар қизидурки**, аввалги эри ўлгандин сўнг Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳлануб, 60 ёшларинда, ҳижратнинг 45-йилинда вафот бўлмишлар.

5. **Умми Салама Аби Умайя қизидурки**, аввалги эри Ҳабаш ҳижратинда ўлгани учун Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳлануб, 84 ёшларинда, ҳижратнинг 63-йилинда вафот бўлмишлар.

6. **Умми Ҳабиба Абу Суфён қизидурки**, аввалги эри насроний ўлдиғиндин андин айрилуб, Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳлануб, ҳижратнинг 44-йилинда вафот бўлмишлар.

7. **Зайнаб Жаҳш қизидурки**, Зайд ибн Ҳорис талоқ қилгондин сўнг Расули акрам (с.а.в.) афандимизга никоҳлануб, 52 ёшларинда, ҳижратнинг 20-йилинда вафот бўлмишлар.

¹⁷ Вафоти Фаҳри олам санаи милодийнинг 632 йили, фаранги ҳисоб ила 7, руми ва руси ҳисоб ила 5 июнда эди.

¹⁸ Қуръон. Бақара сураси, 155-оят.

8. **Зайнаб Ҳузайма қизидурки**, аввалги эри вафот қилуб, Расули акрам (с.а.в.) афандимизи энг охирги никоҳланмиш хотунларидур. Ҳижратнинг 51-йилинда вафот бўлмишлар.

10. **Жувайра Ҳорис қизидурки**, Мариса муҳорабасинда асир олинуб, Расули акрам (с.а.в.) афандимиз озод қилуб, ўз никоҳларина олган эдилар. 65 ёшларинда, ҳижратнинг 66-йилинда вафот бўлмишлар.

11. **Сайфийа Ҳуайй қизидурки**, Хайбар урушинда асир олинмиш, Расули акрам (с.а.в.) афандимиз озод қилуб, ўз никоҳларина олмишлар. Ҳижратнинг 5-йилинда вафот бўлмишлар.
(*Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рожиъун*).

48. АВЛОДИ РАСУЛИ АКРАМ

Пайғамбаримизнинг(с.а.в.) болалари:

Қосим. Рисолатдин аввал Мадина шаҳринда туғулуб, икки ёшларинда вафот бўлдилар. Расули акрам (с.а.в.) афандимиз бу ўғулларун исми ила Абул Қосим деб аталмишлар.

Абдуллоҳ. Бу зот ҳам сабий вақтинда Макка шаҳринда вафот бўлмишлар.

Зайнаб. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) 30 ёшларинда, энг аввал кўр-ган қиз болаларидир. Ҳижратнинг 8-йилинда вафот бўлмишлар.

Руқия. Ҳазрати Усмонға никоҳлануб, ҳижратнинг 2-йилинда вафот бўлмишлар. Қабри шарифлари Мадинададур.

Умми Гулсум. Руқия вафотиндин сўнг Ҳазрати Усмонға никоҳлануб, ҳижратнинг 9-йилинда вафот бўлмишлар.

Фотима. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) 41 ёшларинда кўрган кичик қизларидур. 16 ёшларинда Ҳазрати Алига никоҳлануб, пайғамбаримиздин (с.а.в.) 6 ой сўнгра вафот бўлмишлар.

Бу олти болалари Хадичатул Кубродин туғулуб, бир Иброҳим исми ўғиллари Мория исми қибтий чўрилариндин туғулмишдур.

Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) набиралари: Али, Умома, Абдуллоҳ, Ҳасан, Ҳусайн, Зайнаб исми зотлардур. Али ила Умоманинг анолари Руқия, атолари Ҳазрати Усмондирлар. Ҳасан, Ҳусайн, Зайнаб ва Умми Гулсумларнинг анолари Фотима, атолари Ҳазрати Алидурлар. Ҳаммалари ислом боғининг гули ва жаннат чаманин булбулидурлар.

Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) амаклари: Ҳамза, Аббос, Абу Толиб, Зубайр, Абдул Каъба, Ийдоқ, Зирор, Ҳорис, Абу Лаҳаб. Буларнинг аросинда Абу Лаҳаб пайғамбаримизга (с.а.в.) ниҳоятда душман ва имонсиз ўлдигиндин шаънига **"Таббат ядо Аби Лаҳаб"** (таржимаси: *"ҳалок бўлсин Абу Лаҳабнинг икки қўли, ҳалок бўлсин"*) сураси¹⁹ нозил бўлмишдур.

Пайғамбаримизнинг аммалари: Отика, Умайма, Байзо, Барра, Арва, Сафия исми хотунлардур (Жаноби Ҳақ ҳаммалариндин рози бўлсун).

49. ХИЛОФАТИ ҲАЗРАТИ АБУ БАКР СИДДИҚ

Расули акрам (с.а.в.) афандимиз саломат вақтларинда ўринларига халифа бўладурғон кишини таъйин қилмасалар ҳам Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқнинг халифа бўлишларига кўб ишоратлари бор эди. Масалан, "Дунёда энг зиёда Абу Бакр Сиддиқдин розиман" деб айтишлари, баъзи вақт имом қилуб иқтидо қилишлари, кўб вақт бу зот ила суҳбат ва кенгаш қилишувлари бу зотни халифа бўлишларига далолат қилур эди.

Пайғамбаримизни (с.а.в.) вафотлариндин сўнгра Мадинада Ҳазрати Умар бош бўлуб, ҳамма саҳобалар пайғамбаримизнинг ўрунларига Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқни халифа кўтаруб, бўйинсундилар.

¹⁹ Қуръон. Масад сураси, 1 -оят.

Ҳазрати Абу Бакр Сиддик Нажжад ва Яманда даъвои пайғамбарлик қилгон Муслимат ул-Каззоб ва Асвад ул-Ансо каби ёлгончиларнинг бошларига аскар юборуб, ўзларин тутуб, ўлдиртируб, Шомни олдилар. Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) вафотларини эшитуб, ислом динидин қайттан мунофиқларни аскар ва қилич кучи бирла итоатта киргиздилар.

Шул вақтгача Қуръони каримни саҳобалар ёддин ўқур эдилар. Муслимат ул-Каззоб ила бўлгон урушда Қуръонни ёд биладургон саҳобаларнинг кўблари шаҳид бўлуб эдилар. Шул сабабли Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ Ҳазрати Умар ила кенгаш қилуб, ҳамма қори-саҳобаларни йиғуб, Қуръони каримнинг оятларин жамъ қилуб, Мусҳафи шарифни ёздирдилар (Ҳазрати Усмон халифа бўлган замонда бу Мусҳафи шарифдин нусхалар ёздируб, ҳар тарафга тарқатмишлар).

Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ икки йил тўққуз ой халифалик қилуб, ўринларига Ҳазрати Умарни таъйин қилуб, 63 ёшларин-да, ҳижратнинг ўн учинчи йилинда, 20-жумод илохир ойинда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Мадинаи мунавварада, ҳужраи саодатдадур (Разияллоҳу анҳу).

50. ХИЛОФАТИ ҲАЗРАТИ УМАР

Ҳазрати Умар халифа бўлуб турган замонларинда ислом аскарни ниҳоятда қувват топуб, кўб шаҳарларни олдилар. Саъд ибн Абу Ваққосни бош қилуб, ўн минг аскар бирла Фрот шаҳрига яқин Қодиса исмли ерда аямлар ила уруш бўлди. Бу урушда аямларнинг аскарбоши Рустам ўлди. Дарафши Ковиён исмли байроқлари қўлга олинди. Кисроларнинг пойтахти бўлгон Мадойин шаҳри ҳам олинуб, хазинаси Маккага кетурилди. Бутун Эрон мамлакати дорулислом бўлди. Бундин боруб, етмиш кун қамаб, Шом шаҳрини олдилар.

Фаластинга юборилмиш Амр ибн Ал Ос Рум аскарини бузуб, Нобилис, Ёфа, Ғазо шаҳарларини олдилар. Рум аскарни қочуб, Қуддус шаҳрига кируб бекиндилар. Қуддус халқи "урушсиз бўйинсунадурмиз", деб Ҳазрати Умарни чақирдилар. Ҳазрати Умар бир қул бирла навбатма-навбат бир тевага минуб, Қуддусга кириб бордилар. Шаҳарга кирганларинда қул тевада, Ҳазрат пиёда эдилар. Қуддус халқларини катталари ила сўзлашуб, ўзларига тобеъ қилуб, идора ишларин ўз қўлларига топшируб, Мадинага қайтдилар.

Ҳазрати Умар ниҳоятда ўткур шижоатлик, адолатлик, киши кўнглига қарамай шариатга қараган, шариатдин бир қилча айрилмаган бир зот эдилар. 10 йилдин зиёдроқ халифа-лик қилуб, 55 ёшларинда, ҳижратнинг 23-йилинда, зулҳижжа ойинда Абу Лўълуб деган бир қул тарафиндин шаҳид бўлдилар. Қабри шарифлари Мадинаи мунавварада, ҳужраи саодатдадур (*Разияллоҳу анҳу*).

51. ХИЛОФАТИ ҲАЗРАТИ УСМОН

Ҳазрати Умардин сўнгра саҳобаларнинг улуғлари ўзаро кенгашуб, Ҳазрати Усмонни халифа кўтаруб, ҳаммалари бўйинсундилар. Ҳазрати Усмон замонларинда Миср, Сурия шаҳринда уруш бўлди. Шом подшоҳи Муовия Истанбулни қамал (муҳосара) қилса ҳам ололмади. Муслмонлар Қубрис юртини олдилар. Ҳазрати Усмон Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ замонларинда ёзилган Мусҳафи шарифдин бир неча нусхалар кўчирдуруб ёздируб, ислом мамлакатларига тарқатдилар.

Ҳазрати Усмон ниҳоятда раҳмдил, ҳаёлик, очиқ юзлик, яхши хулқлик, олижаноб бир зот эдилар. Куфа халқи Ҳазрати Усмоннинг ўз яқинлариндин қўйган ҳокимларига рози бўлмасдин, бош тортуб, ғавғо чиқардилар. Бу хабарни эшитуб, Басра, Миср, Шом халқлари ҳам бузилдилар. Охирда ҳаммалари йиғилуб келуб, Ҳазрати Усмонни(нг) ўз уйларинда қамаб, шаҳид қилдилар.

Ҳазрати Усмон 12 йил халифалик қилуб, 82 ёшларинда, ҳижратнинг 35-йилинда, 18-зулҳижжа ойинда вафот бўлдилар.

Қабри шарифлари Мадинаи мунавварада, Жаннатул Бақия исмли мазордадур (*Разияллоҳу*

анҳу).

52. ХИЛОФАТИ ҲАЗРАТИ АЛИ

Ҳазрати Усмондин сўнгра Ҳазрати Али халифа бўлдилар. Бу вақт мусулмонлар иккига бўлинув, бири Ҳазрати Алига итоат қилув, бири "Ҳазрати Усмонни(нг) ўлдурган кишилардин Ҳазрати Али ўч олмади, алар бирла уруш қилмади" деб Ҳазрати Алига душман бўлув, тескари ҳаракатда бўлдилар. Буларни аросинда Ҳазрати Ойиша, Талҳа, Зубайр биннул Аввомлр бор эдилар. Ҳазрати Али буларга ҳар қанча насиҳат қилсалар ҳам қулоқ солмадилар. Икки арода зўр уруш пайдо бўлди. Икки тарафдин ўн мингдин зиёд мусулмон ўлди. Охирда Ҳазрати Али тарафлари ғолиб бўлди. Бу воқеа "Жамал воқеаси" деб аталур.

Шом валийси Муовия ҳам Ҳазрати Алига бўйсунмади. Шул сабабли Ҳазрати Али аскар бирла Сафин исмли ерга борув, Муовия аскари бирла уруш қилдилар. Ҳазрати Али тараф ғолиб бўлгон замонда Муовия тарафи ҳийла қилув, найзаларин учига Қуръони карим осуб, Ҳазрати Али Аскарларин ярашмоқга таклиф қилдилар. Охирда икки тарафдин икки киши сайлаб, шул кишиларни ҳукмларига икки тараф ҳам рози бўлмоқчи бўлдилар. Шул вақт Муовия тарафи ҳийла қилув, ёлгондин "Ҳазрати Али тарафи Муовияни халифаликга қабул қилди" деб шовқун солди. Яна икки арода сўз кўпаюб, жанжаллари бир ёғлик бўлмай, икки тараф ўз шаҳарларига қайтдилар. Бу воқеа "Ҳукмайн воқеаси" деб аталур.

Сўнгра мусулмонлар ичиндин бир фирқа²⁰ чиқув, ўзаро кенгаш қилув, "Халифаларни ўлдурсак, мусулмонлар аросинда фитна ва уруш бўлмас, халқ тинчланур" деб уч кишини таъйин қилдилар. Бири Шомга борув, Муовияни қилич бирла уруб ярадор қилди. Иккинчиси мисрга борув, Амр ибн Ал Ос деб бошқа кишини ўлдурди. Учинчиси Абдурахмон ибн Мулжам исмли киши эрди, борув Куфа масжидинда Ҳазрати Алини намоз ўқув турган замонларинда қилич бирла уруб шаҳид қилди.

Ҳазрати Али 5 йил миқдори халифалик қилув, 63 ёшларинда, ҳижратнинг 40-йилинда 17-рамазонда вафот бўлдилар. Қабри шарифлари Куфага яқин Нажафи ашраф шаҳриндадур.

Ҳазрати Алидин сўнгра Ҳазрати Имом Ҳасан 7 ой миқдори халифалик қилув, сўнгра бир неча шартлар ила халифаликни Муовияга топшурдилар. Ҳазрати Имом Ҳасан 46 ёшларинда, ҳижратнинг 50-йилинда ўз хотунлари тарафиндин заҳар ичув шаҳид бўлдилар (*Разияллоху анҳум ҳуснуризо*).

²⁰ Бу фирқани тарих китобларинда "Хориж" деб аталур.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ ҲАМДА УНИНГ "МУХТАСАР ТАРИХИ АНБИЁ ВА ТАРИХИ ИСЛОМ" АСАРИ ҲАҚИДА

Мухтарам китобхонлар! Маълумингизким, туркий адабиёт тарихида пайғамбарлар ва ислом дини тарихига бағишлаб асарлар яратиш, Қуръони карим оятлари ва Ҳадиси шарифларга тафсирлар битиш, уларни таржима қилиш ва улар асосида асарлар яратиш анъанаси алоҳида ўрин тутди. Масалан, биргина Носируддин Бурҳониддин Рабғузийнинг "Қиссаси Рабғузий" асари (м. 1310) неча асрлар давомида "Қисас ул-анбийё" номи билан маълуму машҳур бўлиб, қанчадан қанча ота-боболаримизни Отамиз Одам алайҳис-саломдан Муҳаммад алайҳиссаломгача ўтган пайғамбарлар тарихи ва зуҳури дини ислом билан таништиришга, шу йўл орқали уларнинг эътиқодларини шакллантириш ва мустаҳкамлашга хизмат қилгани аниқ. Ҳазрат Алишер Навоийнинг "Тарихи анбийё ва ҳукамо" асари ушбу умрбоқий анъананинг XV асрдаги ўзига хос намунаси бўлса, Абдулла Авлонийнинг "Мухтасар тарихи анбийё ва тарихи ислом" асари²¹ (м. 1913) XX аср ўзбек адабиётидаги охирги намунаси ҳисобланади.

XIX аср охири ва XX аср бошларидаги ўзбек адабиёти адабиётшунослигимизда маърифатпарварлик адабиёти сифатида талқин этилади. Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, халқни маърифат нуридан баҳраманд қилиш орқали ўзлигини танитиш, озод ва фаровон ҳаётга етаклашни кўзда тутган маърифатпарварлар бу даврда ишни мактаб-маориф тизимини ислоҳ қилишдан бошладилар. Туркистон ўлкасининг шаҳар ва қишлоқларида юзлаб янги типдаги, "усули савтия" ёхуд "усули жадидия" деб номланган мактаблар ташкил қилдилар, ўнлаб номларда янги дарсликлар тартиб бердилар.

Абдулла Авлоний (1878-1934) ана шу маърифатпарварлик ҳаракатининг етакчи намояндalarидандир. У 1904 йилда Тошкентда, Миробод маҳалласида янгича усулдаги мактаб очади ва ўз мактаби талабалари учун "Биринчи муаллим", "Иккинчи муаллим", "Мактаб гулистони", "Туркий гулистон ёхуд Ахлоқ", тўрт жузв (қисм)дан иборат "Адабиёт ёхуд миллий шеърлар" сингари алифбо ва ўқиш китобларини ёзади. Унинг бу китоблари энг яхши алифбо ва ўқиш китоблари сифатида тан олиниб, Туркистондаги деярли барча янги мактабларнинг асосий дарсликларига айланди ва қайта-қайта чоп этилди. Абдулла Авлонийнинг ушбу дарсликлари ҳақида янги усул мактаблари ташкилотчиларидан ҳамда ушбу мактаблар алифбо ва ўқиш китобларининг мусаннифларидан бири бўлмиш Мунаввар қори Абдурашидхонов жуда юқори баҳо берганлиги ҳам маълум.

"Мухтасар тарихи анбийё ва тарихи ислом" асари ана шундай янгича дарсликлардандир. Ёш авлод камолотида илм-маърифат ва одоб-ахлоқ тарбиялари билан имон, эътиқод тарбиясининг чамбарчас боғлиқлигини яхши билган Абдулла Авлоний "энг мўътабар асарларда иктифо қилиб" (асосланиб), "Мактаби ибтидоияларимизнинг учинчи ва тўртинчи синф шогирдлари учун" "Мухтасар тарихи анбийё ва тарихи ислом" асарини ёзади. Асар 1917 йилгача икки марта чоп этилган.

Яратганга минг бора шукурлар бўлсинким, Истиқлол шарофати ила Абдулла Авлонийнинг муборак номи қайта тикланди. Унинг "Биринчи муаллим", "Иккинчи муаллим", "Мактаб гулистони", "Адабиёт ёхуд миллий шеърлар" китобларидаги шеър, ҳикоя ва масаллар янги авлод алифбо ва ўқиш китобларидан ўрин олди, "Туркий гулистон ёхуд Ахлоқ"даги яхши ва ёмон хулқларга бағишланган ва бугунги кунда ҳам ёш авлод маънавий камолотида улкан маърифий-тарбиявий аҳамият касб этадиган матнлар "Одобнома" дарсликларидан мустаҳкам ўрин эгаллади. Педагогика илмий-тадқиқот институти шоирнинг муборак номи билан аталди.

пайғамбар бўлганликлари тўғрисида аниқ далил йўқлиги, шунинг учун ислом уламоларининг баъзилари уларни пайғамбар бўлишган десалар, бошқалари валий-авлиё бўлишган дейдилар, - деган фикр бор. Ислом ақидаси бўйича бу хусусда тортишиш ман этилганини ҳам мухтарам Ҳожи Абдулазиз Мансур алоҳида қайд этганлар.

²¹ Кейинги ўринларда "Мухтасар тарихи ислом" дейиш билан чекланамиз (нашрга тайёрловчи).

Назаримизда, бу ўринда Абдулла Авлоний ҳам ўзининг юксак салоҳиятли ижодкор ва синчков тадқиқотчи эканини яна бир бор кўрсатган. "Мухтасар тарихи анбиё"нинг Исо алайҳиссаломга бағишланган фасли охирида: "Бу икки пайғамбарлар (Одам ва Муҳаммад алайҳиссалом кўзда тутилаётирлар - Р.Б.) ароларинда кўб пайғамбарлар келиб кетганлар. Ҳисоблари фақат Аллоҳу таолога маълумдир. Ҳаммалари Аллоҳнинг севиқли бандасидурлар", - дейди мураббит.

Демак, Абдулла Авлоний ўз асарининг "энг мўътабар асарлари иктифо қилинуб ... дарж қилинган"ини бежиз таъкидламаган. Чунки "Мухтасар тарихи анбиё" ўз номи билан мухтасар, яъни қисқачадир. Ундаги маълумотарнинг беҳад мухтасарлиги ҳам шундан. Зеро, муаллифнинг мақсади китобхонда Қуръони каримда қайд этилган пайғамбарларнинг ҳаёти ва ислом динининг пайдо бўлиши хусусида дастлабки, бошланғич маълумот беришдан иборатдир. Аслида "мактаби ибтидоияларнинг учинчи ва тўртинчи синф шогирдлари учун тартиб берилган" ушбу рисола диний таълимот бериш йўлидаги бир босқич сифатида ҳам баҳоланиши жоиз деб ўйлаймиз.

"Мухтасар тарихи анбиё"нинг айнан XX аср бошларида яратилиши бежиз эмас. Зеро, XIX асрнинг охири чорагига келиб, тупроғи ғайридинлар оёғи остида топталган, давлат мустақиллигидан жудо бўлган Туркистон халқи эрта-индин эътиқод мустақиллигидан ҳам маҳрум бўлмаслигига ким кафолат бера оларди? Инчунин, шундай бўлди ҳам! 1917 йил Октябр тўнтаришидан кейинги 74 йиллик тарих бунинг гувоҳидир. Аллоҳга минг шукурлар бўлсинки, эътиқод, имонга қайтиш йўлини ўзи очиб берди, гуноҳи азимга ботган осий бандаларининг шафоат нуридан баҳраманд бўлишларига яна бир бор имкон яратди. Биз, гумроҳ бандалар, эса бугунги кунда дини исломга, имон ва маърифатга мушарраф бўлишни ибтидосидан бошлашимиз керак бўлади. Ана шу хайрли йўлда бизга "Мухтасар тарихи анбиё" сингари асарлар чароғбон бўлиб хизмат қилса, ажаб эмас!

Зукко китобхонларимиз диққатини жалб қилишга қаратилган яна бир масала жой ва шахс номларига ҳамда баъзи воқеаларнинг рўй берган вақтларига тегишлидир. Масалан, Бухтуннаср баъзи асарларда Бухтнаср деб ўқилган, Бухайро -Бахийро деб ўқилган, баъзи саҳобалар номлари ҳам турли китобларда турлича ишлатилган. Аслида араб ёзувида бундай муаммо йўқ, ҳар хиллик эса турли асарларни кирилл ёзувига кўчиришда пайдо бўляпти. Ислом тарихи ва араб ёзуви бўйича мутахассислик даъвосидан йироқ бир бандаи ожиз сифатида турли манбаларга асосланишга ҳаракат қилган эканмиз, номланишларнинг биз таклиф қилган шакли энг тўғри дейиш даъвомиз ҳам йўқ. Шу сабабли саҳву хатоларга йўл қўйган бўлсак, маъзур тутгайсизлар деб умид қиламиз. Зеро "беайб Парвардигор", демишлар.

Ўйлаймизки, "Мухтасар тарихи анбиё"ни қўлига олган китобхон унинг катта тарихий, маърифий-ахлоқий аҳамиятга эга асар эканига имон келтиради. Зеро рисолада тилга олинган пайғамбарларнинг ҳаётлари ҳар бир бандаи мўъмин учун, аввало, ибрат манбаи бўлиб хизмат қилади, том маънода комил инсон бўлиб етишувимизга, нуқсонларимиздан қутулиб, инсоний фазилатларни тўла эгаллашимизга ёрдам беради, адашган бандаларни ҳақ йўлга бошлайди. Иккинчидан эса, "Мухтасар тарихи анбиё" сингари асарлар мумтоз адабиётимиз намуналарини ўқиб тушунишимизга катта ёрдам беради. Чунки XX аср бошларигача ижод қилган қайси бир ижодкор асарларини кўздан кечирмайлик, уларда юқорида зикр этилган пайғамбарларнинг номлари кўп марталаб учрашининг гувоҳи бўламиз. Аллоҳ азиз қилган пайғамбарларнинг муборак номлари ҳар доим бандаларининг тилида, дилида бўлиши аслида табиий бир ҳол эканлиги аниқ. Бироқ диний адабиётни ва бадиий адабиётдаги ҳар қандай диний тушунчаларни рад қилиш, яъни даҳрийлик нуқтаи назарида турган мустабид шўро ҳокимияти даврида биз маданий меросимизнинг ушбу қирраларидан деярли маҳрум бўлдик. Мумтоз адабиётимиздаги бу анъанавий тушунчаларни англай олмаслик даражасига келиб қолдик. Ҳолбуки, мумтоз адабиётимизда пайғамбарлар образларининг деярли ҳар бири маълум анъанавий тимсолни англатган. Масалан, Юсуф алайҳиссалом илоҳий гўзаллик тимсоли, Айюб алайҳиссалом сабру таҳаммул тимсоли ва ҳ.к. Бундан ташқари, турли пайғамбарлар турли

касб-корларнинг пири ҳам ҳисобланадилар. Масалан, Довуд алайҳиссалом темирчилар пири ва ҳ.к. Демак, рисолада номлари тилга олинган пайғамбарлар ҳақида маълумотга эга бўлиш, ўз навбатида, мумтоз адабиётимизни янада тўлароқ англашимизга йўл очиб бериши билан ҳам қимматлидир.

Ва ниҳоят рисола нишона нашрга тайёрлашга тегишли бир-икки мулоҳазаларимиз айтиб ўтишни лозим топдик. Рисола нишона нашрга тайёрлар эканмиз, унинг бугунги кун китобхоналарига янада тушунарли бўлиши учун қалам теккизиш, соддалаштириш ёхуд таҳрир қилишни мақбул кўрмадик. Чунки биринчидан, асар тили анчайин содда, унда бугунги кун китобхона тушунмайдиган сўзлар жуда кам. Учраган баъзи қийин сўзларга рисола охирида изоҳ бердик. Иккинчидан эса, асар услуби ва жумла тузилиш тартибини айнан сақлаб қолдик. Чунки унда Абдулла Авлоний услуби ва XX аср бошларидаги ўзбек адабий тилининг ўзига хосликлари акс этганки, ҳар қандай ўзгартиришга уриниш ушбу унсурларга путур етказиши табиий. Шу сабабли ҳам баъзи ўринларда ортиқча ишлатилган қаратқич келишиги қўшимчасини қавсга олдик ва ноилож қолган баъзи жойлардагина қавс ичида изоҳ бериш билан чекландик. Матндаги Қуръони карим оятларидан олинган парчаларнинг таржимаси ва уларга тегишли ҳаволалар нашрга тайёрловчиники, қолган барча изоҳ ва ҳаволалар муруттибникидир²².

Сўз охирида "Мухтасар тарихи анбиё" рисоласини нашрга тайёрлашимизда қимматли маслаҳатларини дариғ тутмаган ва асардаги Қуръони карим сураларидан олинган оятларни ўқиб, таржима қилиб берган биродари азизимиз Ҳожи Сайфиддин ибн Сайфуллоҳ Рафъиддин Шаҳрисабзийга самимий миннатдорчилигимизни билдирамыз.

Раҳматулла Баракаев

*ЎзР Фанлар академшси Алишер Навоий номидаги
Тил ва адабиёт институтининг катта илмий
ходими, филология фанлари номзоди.*

²² Мазкур асар марҳум устоз, филология фанлари доктори профессор Бегали Қосимов томонидан ҳам табдил қилинганлигини эслатиб ўтиш жоиздир. - Р.Б.

ЛУФАТ ВА ИЗОҲЛАР:

1. **Ажам** - араблардан бошқа халқлар
2. **Ажр** - мукофот
3. **Аллоҳ ҳофиз** - Аллоҳ ёр бўлсин, Аллоҳ мададкор бўлсин
4. **Асо** - ҳасса
5. **Асрор** - сирлар
6. **Асҳоб** - суҳбатдош, ҳамсуҳбат, саҳобалар
7. **Ваҳий** - Аллоҳ томонидан пайғамбарларга юбориладиган хабар
8. **Дарж қилмоқ** - яратмоқ, битмоқ
9. **Дорулислом** - ислом дини тарқалган жойлар
10. **Жадид** - янги
11. **Завжот** - хотинлар
12. **Залолат** - хор бўлиш
13. **Замм** - қўшиш, юклаш
14. **Зухур** - пайдо бўлиш, майдонга келиш, кўриниш
15. **Иброний** - яҳудий
16. **Ибтидоий** - бошланғич
17. **Икром** - иззат-эҳтиром
18. **Иктифо қилмоқ** - қаноатланмоқ
19. **Интишор** - маълум бўлмоқ
20. **Иқтидо** - эргашиш
21. **Киром** - карамли, саховатли
22. **Насоро** - христиан
23. **Насроний** - христиан динига мансуб
24. **Нашот** - суюниш, шодланиш
25. **Наҳр** - дарё
26. **Нозил бўлмоқ** - пастга тушмоқ
27. **Нусрат** - ғалаба, зафар
28. **Осий** - гуноҳкор, саркаш
29. **Ота** - Бу асарда - юрт, қишлоқ, орол
30. **Манзар** - кўриниш, сурат
31. **Мисвок** - тиш ювадиган нарса, тиш ювмоқ
32. **Мубин** - пок, соф, равшан
33. **Мубоҳ** - рухсат этилган
34. **Мураттаб** - тартиб берувчи, тузувчи
35. **Мусҳаф** - қисқа
36. **Мухтасар** - Қуръони каримнинг илк маротаба саҳифаланган қўлёзмалари номи, қисқа
37. **Мухри нубувват** - пайғамбарлик белгиси
38. **Разиёллоҳу анҳу** - Аллоҳ ундан рози бўлсин
39. **Расули акрам** - Аллоҳнинг элчиси
40. **Рисолат** - элчилик, пайғамбарлик
41. **Саҳоба** - ҳамроҳ, дўст, Мухаммад алайҳиссаломнинг яқин сафдошлари
42. **Сияр** - Мухаммад алайҳиссалом ҳаёт йўлини баён қилувчи асарлар
43. **Собир** - сабр қилувчи
44. **Сомеъ** - эшитувчи, қулоқ солувчи
45. **Таҳаммул** - сабр-тоқат қилиш
46. **Умра** - кичик ҳаж, Каъба зиёратига бориладиган муайян кунлардан бошқа вақтдаги ҳаж
47. **Фирқа** - партия, тўда, гуруҳ
48. **Футуҳот** - фатҳ бўлмоқ, ғалаба қилмоқ, қўлга киритмоқ
49. **Хотам ул-анбиё** - Охирги пайғамбар Мухаммад (с.а.в.)
50. **Ширк** - Аллоҳу таоло яккаю ягоналигини тан олмаслик, унга шерик қилишлик
51. **Яди байзо** (яд - қўл, байзо - қуёш) - Мусо алайҳиссалом қўлини қўлтиғига солиб чиқарса, қуёшдек нур таратар экан.